

ארגון יוצאי קובל בישראל

חברת הנצחה מס' 20

הספר

פנקס קובל

תרגום מיידיש: בני גבירצמן

הוצאת ארגון יוצאי קובל בישראל

יום השואה, כ"ח ניסן תשע"ד - אפריל 2014

72 שנים לטבח יהודי העיר קובל

דבר העורך

הספר "פנקס קובל" בשפה היידישית ראה אור בשנת תשי"ב (אוקטובר 1951) בעיר בואנוס-איירס שבארגנטינה.

תרגום לעברית של פרקים נבחרים מן הספר החל כבר לפני מספר שנים שחלקם פורסמו בחוברות ההנצחה שהארגון הוציא לאור. חוברת זו משלימה ומאגדת יחד את כל חלקי הספר המתורגמים, הקשורים לעיר קובל וליהודיה. הפרק העוסק בעיירות סביב קובל לא תורגם לעברית. מתוך הפרק על פעילות ארגון יוצאי קובל בארגנטינה תורגם המאמר הראשי בלבד.

העורך של "פנקס קובל", הסופר **בצלאל בלר**, בתמיכתן ובעזרתן של קהילות יוצאי קובל בארגנטינה ובמכסיקו, הם שיזמו את המפעל החשוב של ההנצחה והתיעוד של קהילות קובל והעיירות סביבה. רשימת המעורבים בהוצאת הספר לאור מצויינת בפרק האחרון של ה"פנקס". בחלק זה הנציחו אנשי קהילת ארגנטינה את קרובי המשפחה שחיו בקובל וסביבתה ונספו בשואה. כל ההנצחות האלו תורגמו לעברית.

תרגום רוב רובו של ה"פנקס" נעשה ע"י **בני גבירצמן**, שמתרגם בהתנדבות עבור הארגון למעלה מעשור שנים.

אנו חייבים לבני הרבה תודות על מסירותו הרבה והתמדתו, ועל השקעת הזמן העצומה שהיתה כרוכה בתרגום פרקי ה"פנקס". התרגום מתווסף לתרגום ופיענוח, מיידיש ומגרמנית, של מכתבים וכתבי-יד, מסמכים, מאמרים, ראיונות של ניצולים וכיוצא באלה. ללא פעילותו של בני גבירצמן - התיעוד וההנצחה של יהודי קובל היו הרבה יותר מצומצמים.

מאמרים ספורים מה"פנקס" צולמו לחוברת זו מתוך "ספר קובל" שיצא בישראל בשנת 1956, שבו כבר נכללו כמה מאמרים מ"פנקס קובל", שתורגמו לעברית על-ידי בן קובל, **יעקב טייטלקר**.

אנו מתנצלים מראש על האיכות הירודה של הצילומים שהועתקו מהכרך הבלוי של "פנקס קובל" שבידינו. ה"פנקס" הודפס על נייר עיתון לא איכותי ושיני הזמן ניכרים בו.

הערות המתרגם והעורך משולבים בתרגומים וניתנים בסוגריים רגילים ובאותיות קטנות יותר.

נשמח לקבל תגובות מציבור הקוראים.

צבי רז (הוד השרון)

פנקס קאוועל

ארויסגעגעבן דורכן
ל"ד פאר"יין פון קאוועל און אומג.
אין ארגענטינע

בוענאס איידעס 1951

שנת ה'תשי"ב

ועדת הפנקס

בצלאל באלר, יו"ר ועדת ה"פנקס"

יושבים, מימין: א. י. גלפרין, בצלאל באלר, זיסיה וויינפר ויעקב אברך.
עומדים, מימין: לייבל שיטר, נ. גולסט, נ. וורצל וי.ח. פנטורין

כל החומר המודפס ב"פנקס קובל" זה, נאסף, נכתב [בחלקו], עובד [בחלקו] ונערך על ידי בצלאל באלר העטיפה ודף ה"זכור" צוירו על ידי נ. וורצל

**ב"פנקס קובל" זה, שאנחנו מוציאים לאור,
אנו מבקשים להנציח את עיר הולדתנו קובל.
אנו מחזירים בכך חוב קדוש ליהודי העדה,
שניספו באכזריות על קידוש השם כשביניהם
אבותינו, אמותינו, אחיותינו, אחינו,
קרובינו ומכרינו, עליהם השלום.**

**אנחנו, יוצאי העיר הזאת הנמצאים בארגנטינה,
עושים מלאכת קודש זו כדי שזכר
הקהילה הקדושה בקובל שבווהלין,
יישאר לנצח נצחים ולדורי דורות.**

תוכן עניינים:

עמוד:

9	הקדמה – המערכת
11	קובל עירי – בצלאל באלר

I

מבט היסטורי

15	פרק א: ייסוד העיר – מדוע השם "קובל"
15	פרק ב: "עיר" ו"חול"
17	פרק ג: העיר מתקדמת – הקבלנים באים – בית הספר "משכיל אל דל"
18	פרק ד: תלמוד תורה – ישיבה – נוער לומד – מהפכת 1903 – 1906
21	פרק ה: מוסדות, חברות, איגודים ובתי תפילה בקובל
24	פרק ו: אינטליגנציה ומסחר בקובל
28	פרק ז: קובל בשנות מלחמת העולם הראשונה 1914 – 1918
32	פרק ח: הצבאות הבולשביקיים באים והולכים – הפולנים שוב כאן
36	פרק ט: תחת השלטון הפולני – הגירה – עלייה – ערב חורבן
39	פרק י: מלחמת העולם השנייה
41	פרק יא: התנפלות הגרמנים על רוסיה וכניסתם לקובל
43	פרק יב: קובל תחת השלטון הגרמני – נאצי
45	פרק יג: גירוש היהודים לגיטאות. החיסול הראשון של יהודי קובל
47	פרק יד: החיסול השני של יהודי קובל
50	הנספים הקדושים בבית הכנסת הגדול – משה בבצ'וק
53	קובל [המכון ההיסטורי היהודי בוורשה]
55	סך – הכל של קהילת קובל – מרדכי וקס

II

זכרונות ואירועים

57	מוסדות, אירגונים ואגודות בקובל – אברהם גלז
63	מכתב מהסופר זישה ויינפר

65	תנועת הנוער הציונית בקובל – איסר קמינסקי
72	תנועת העבודה הקובלאית – חיים מלמד
74	זיכרונות מקובל – מסופר על ידי: א. י. גלפרין
78	קובל – עיר המחוז שלנו – ל. באיאן
88	ממעמקים [זיכרונות] – יוסף שפירא
91	כמה זכרונות – רחל גרינבלאט-פאנטורין
93	הגימנסיה העברית בקובל – א. היינר
95	זכרונות – רבקה ויינשל – רזניק
96	מה זה בעצם "פנקס" – מסופר על ידי: ל. שיטר
99	יוסף אברך – יעקב טייטלקר
101	זיכרון – יוסף פאס
103	כמה זכרונות – צ. יוכט
106	קובל [פואמה] – קלמן ליס
107	קלמן ליס [מתוך סיפרו של מלך ראוויטש "הלכסיקון שלי"]
108	בסביבתי הפשוטה [נעימה מוסיקלית] – קלמן ליס
109	נעימה למשורר שנפטר – קהת קליגר
110	יוסל זכריהוס [בורשטיין] – (תקציר המאמר בלבד- המאמר לא תורגם)
111	מלכה מרדוביץ' [פואמה] – ז. וויינפר
112	מלחמתי האבודה – פייבל שיפר

III

אלה אשר נפלו על המשמר

115	יחיאל שיינבוים
118	שיינדל שווארץ
120	דבורה ברון
120	לאה פיש
121	שמאי לאופר
122	ליובה לדרהנדלר

IV

קטעים מכתבי עת יהודיים בקובל

124	מתוך "קול קובל"
140	מתוך "חיינו"

V

כמה יישובים במחוז קובל*

*- הערה: כל המאמרים המופיעים בפרק זה של הספר המקורי לא תורגמו לעברית.

מלניצה – מאת בצלאל באלר

אירועים בעיירת הולדתי [מלניצה] – פייבל באלר

מלניצה בשנותיה האחרונות – מ. לנדו

צבי מרסיק – [מתוך ספרו של מלך ניישטאדט "החורבן וההתקוממות של יהודי וורשה"]

קרמנה-ליבכין, נמסר ע"י דוד גולדין

מנייביטש, נמסר ע"י יהודה וורבה

כוטשוב, נמסר ע"י לייבל בוקלר

VI

קובלאים בארגנטינה*

*- הערה: רק הפרק הראשון (ארגון יוצאי קובל והסביבה) תורגם לעברית. יתר המאמרים המופיעים בפרק זה של

הספר המקורי לא תורגמו לעברית.

147

ארגון יוצאי קובל והסביבה

קואופרטיב האשראי "ריו דה לה פלאטה"

25 שנה לבנק הקובלאי

עמלות הקואופ. "ריו דה לה פלאטה" מ-1926 עד 1951

קואופרטיב האשראי "אל פארווניר"

זכרונות – שמחה קולב

"הבנק הקובלאי החדש" – לייבל שיפר

זכרונות – ישראל מלמד

עמלות הקואופרטיב "אל פארווניר" מ-1929 עד 1951

VII

יזכור

159 הארגון בארגנטינה מנציח את בני משפחה שנרצחו בקובל ובסביבתה

191 מילת סיום – בצלאל באלר

===

192

נספח

הקדמה

בתחושת כאב בליבנו, בגלל השמדת עיר הולדתנו קובל האהובה והבלתי נשכחת, בה ניספתה במלחמת העולם השנייה בידי הרוצחים הגרמניים, יימח שמם, ביחד עם עוד עשרות ומאות קהילות יהודיות, גם עדת יהודי קובל האהובים והיקרים, ובתחושת צער מכך שב"פנקס" זה, שאנו יוצאי קובל, מוציאים, אנו מקימים מצבה לזכר העיר קובל והיהודים הקדושים והטהורים שניספו על קידוש השם; וגם בלב רוטט, בגלל האחריות הגדולה שאנו נוטלים על עצמנו למען ההיסטוריה ולמען ההיסטוריונים בעתיד, אשר יכתבו אי פעם את הפרק העקוב מדם של מות שישה מיליון יהודים וחורבן של הקהילות היהודיות באירופה בזמן מלחמת העולם השנייה – כולל עירנו קובל.

בתחושות מעורבות אלו של כאב, צער ואחריות, אנו באים לעבודת הקודש של הנצחת עיר הולדתנו היהודית קובל בספר זה, שאנו מכנים אותו "פנקס קובל" [קאָוּלע].

- - -

מובן שאיננו יכולים לדייק היסטורית בנתונים לגבי ייסוד העיר קובל, שיהודים כינו ומכנים עוד גם כיום, ביידיש עממית: "קאָוּלע".

גם איננו יכולים להצביע על מי שהיה או מי שהיו המייסדים שלה, פשוט מחוסר מיסמכים היסטוריים העשויים לאשר את נכונותם של הנתונים, השמות וכולי.

אנו מכירים – כפי שכבר הזכרנו קודם לכן – באחריות הגדולה שאנו חייבים להיסטוריה, להימנע מאי דיוקים. משום כך אנו מדגישים, כי לגבי ייסוד העיר וימיה הראשונים, אנו מתבססים רק על השערות ואגדות.

כמובן היינו רוצים, שהתיאור שלנו את העיר קובל יהיה מדוייק ומושלם, כדי להציג את התמונה הכללית והמראה של העיר: מה שהיתה ואיזה תפקיד היא מילאה בחיים היהודיים. אבל אנחנו נשתדל ככל יכולתנו, שמשימתנו הכבדה תתמלא בהצלחה, הודות למיסמכים, חומרים, תצלומים, זכרונות, עדויות וכולי שאספנו.

- - -

לאחר שניתן מבט קצר וכללי על הקמתה וייסודה של העיר קובל, נעסוק בעיקר בתיאור החיים היהודיים בקובל, החל מבערך 70 עד 80 שנה לפני זמננו ואילך, כלומר מהזמן שבו אנו [אחדים מאיתנו] זוכרים ויודעים.

אם יעלה בידינו להעביר זאת כראוי, נספר בקיצור על התנהלות החיים היהודיים החברתיים והכלליים בכל גוניהם במהלך התקופה שבה מדובר וגם נתאר כמה טיפוסים יהודיים ועסקנים חברתיים מעניינים, שניהלו את חיי החברה היהודיים אצלנו בעיר, (ואם אכן נצליח בכך) נהיה מאושרים ומרוצים מעבודתנו.

כוונתנו העיקרית היא גם לתאר כאן, בפנקס זה, על סמך תיאורים של עדי ראייה ושמיעה, את אירועי הדמים העצובים שקרו בקובל בשנות מלחמת העולם השנייה, את מה שעבר על היהודים ועל סבלותיהם עד הכחדתם הנוראה והטראגית על ידי הרוצחים הגרמנים והאוקראינים, ימח שמם וזכרם.

בוודאי יהיו מוסדות מאלה שהתקיימו בעירנו לפני הרבה שנים, או אפילו בשנים האחרונות, כולל האנשים שהפעילו אותם, או סתם יחידים נכבדים, שלא יוזכרו כאן בפנקס. ברצוננו לקבוע, כי אם אכן יקרה כזאת, ברור שזה לא בגלל רצון רע או המעטה בערכם של איזה שהוא מוסד או איש, אלא פשוט בגלל חוסר נתונים, שעליהם נתבסס בדרך כלל בכתביבתנו בפנקס זה.

כעת, בזמן שבו לצערנו וכאבנו הגדולים, לא נותר מאומה מכל החיים היהודיים בקובל – ומשום כך אנו כותבים בעצם את הפנקס הזה – זכרון כל המוסדות והאירגונים, ללא כל שייכות לאופי שהיה להם, אהוב ויקר לנו וכך גם זכר כל האנשים, אם עסקני ציבור ואם סתם יחידים, מגדול עד קטן. משום כך אנו מבקשים להאמין לנו באומרנו, כי התאמצנו לכתוב כל מה שאנו זוכרים ויודעים ולפי החומר שאספנו אנו מוסרים כאן מה שמעניין וחשוב, כדי שיירשם למען ההיסטוריה ולמען הנצחת שם עיר הולדתנו, הקהילה הקדושה קובל, שבשנות פריחתה מנתה 25 אלף נפשות יהודיות [לעומת עשרת אלפים נוצרים].

משימה כבדה ומלאת אחריות זאת נטלנו על עצמנו. ואם יעלה בידינו הדבר, אפילו חלקית, נהיה מרוצים מכך שמילאנו את חובנו הקדוש.

המערכת

(במקור כתוב המאמר הבא בחרוזים. כדי שלא לפגוע בתוכן, לא שמר המתרגם תמיד על החרוזים ונצמד למשמעות המדוייקת של הנאמר ביידיש.)

בצלאל באלר קובל עירי

קובל עירי, קובל ביתי, מקום הולדתי,
קובל בוהלין, בה ניצבה עריסתי, עיר שעזבתי
אבל לא שכחתי ולנצח אזכור.
עד נשימתי האחרונה זכרך אל"י יחזור.

אני זוכר אתכם יהודים חביבים, מה"עיר" ("שטאָט") הקובלאית,
שלפני שנים רבות השארתי מאחוריי.
ואת אלה שגרו בה, גם ב"חולות" (זאמד), השכונה היהודית,
כולכם יחדיו אני נושא בזכרונתי.

אני זוכר גם את הרחובות והסמטאות, הצרים והארוכים,
את "נייבסקי פרוספקט" הרחב והנאה, הטיילת
שם נהגנו בהיותנו צעירים לשוטט ולפלטט
בזוגות מתבודדים, נחבאים במיסתרים.

אני זוכר גם את היהודים הנאים, בעלי הבתים החשובים,
סוחרים גדולים, נגיידים וקבצנים,
מהרחובות "בולווארנה", "מונופולנה" (מונופולובה), מ"ריאד" (?) ומ"מארק" (?)
שבהם כולם, הקונים והבעלים, היו יהודים.

גם את היהודים הדתיים, הרבנים והדיינים
לומדי התורה והאריסטוקרטים,
כרב יצחק שאול "החופר", ר' אפרים הדיין
ומורים, רופאים ועורכי דין.

יהודים בעלי מלאכה, חנוונים ועגלונים,
מילאתם את העיר וכל חייכם
דאגתם לפרנסת בני ביתכם
וגם על האביונים לא פסחתם.

ואת בתי המדרש הגדולים ואת בתי הכנסת הקטנים
ובבתי התפילה השונים, כמו של הטריסקאים והניסכיזאים,
התקהלתם והתקוטטתם על חסידות וגבאות.
שם למדו בציבור - זה "עין יעקב" וזה משניות.

את בתי הספר והגימנסיות, שם למדו בעברית או ברוסית, בהנהלת שני קובלאים אינטליגנטיים נפלאים. האחד – המנהל אשר פרנקפורט ("תרבות") השנייה – דוידנה קלארה ("קלרה ארליך").

ואת כל המפלגות, האירגונים השונים והאגודות הלאומיות, הסוציאליסטיות ושאר מוסדות: מביקור-חולים לינת הצדק, מושב זקנים, בית יתומים, עד ציונים, בונדיסטים ומשתתפי מהפיכות.

ואת קבוצות החלוצים בני הנוער הקובלאי, שיצאו בתהלוכות, עם מקהלות ותזמורות. היום, רב חובל בישראל הוא לוסיה (חודורוב), ראש "ברית טרומפלדור" בקובל.

גם סופרים ומשוררים, אמנים והוגי דעות תרמת קובל היהודית לעולם. גם גיבורים ולוחמים, ששילמו בחופש למען עולם יפה, צודק ומשוחרר.

נו, ומהבחורים שלנו, ביחידת הכבאים המובחרת, שבעת שריפה היו מצלצלים בפעמוני האזעקה – לא היו כמותם בכל הסביבה לתפארת.

כך חייתה ויצרה עירי קובל, שהייתה עיר ואם בישראל. זאת ועוד, יפים ועשירים היו אי פעם שם החיים.

כך אני זוכר אתכם, יהודים קובלאים, יקירי ואהובי מעשיר עד אביון, אתם חרוטים בליבי, מוסתרים בו לנצח, בחדרי חדרים, בקיטון.

הגעגוע גדל והכאב מתגבר כאשר אני חושב וזוכר שעירי קובל כבר איננה יותר והיהודים משם כבר נחלת העבר.

הנאצים, החיות, ימח שמם וזכרם, קרעו את חייכם לגזרים בטרם זמן. זקניכם וילדיכם קברו בעודם חיים

ובמוות המירו לכם את החיים.
אני רואה אתכם, הקדושים, תמיד לעיניי
ואת השבר שנפל עלינו אני כואב.
לכן אני פונה לכתיבה בדאבון לב
על חיי עירי וכל יקירי

קובל עירי, קובל ביתי, מקום הולדתי,
קובל בוהלין, בה ניצבה עריסתי, עיר שעזבתי
אבל לא שכחתי ולנצח אזכור.
עד נשימתי האחרונה זכרך אל"י יחזור.

I

געשיכטלעכער
איבערבליק

מבט היסטורי

תולדות העיר קובל [קאוולע]

פרק א

ייסוד העיר – מדוע השם "קובל"

אגדה שהילכה במקומותינו מספרת, כי השם "קובל" – כפי שנקראה רשמית עירנו [בעוד שהיהודים כינו אותה קאוולע] – ניתן לה בעיקבות המקרה הבא, שהתרחש לפני מאות שנים, בזמן שבו טרם היו רכבות ונהגו לנסוע מיישוב אחד למישנהו בעגלה רתומה לסוסים ופריצים (בעלי אחוזה פולניים) ועשירים, שלא לדבר על המקורבים למלכות, נהגו לנסוע בכירכרות סגורות מיוחדות, משוכות על ידי ארבעה סוסים ויותר בשורה עורפית. ובכן, כך סופר, בעת נסיעה בקירבת המקום שבו נוסדה לאחר מכן העיר קובל, בדרום (צפון מערב אוקראינה הרוסית, בפלך ווהלין, נשבר הציר של כירכרה בה נסעה בתו של פריץ עשיר. מאחר שהעגלה לא יכלה להמשיך בדרכה, החל ה"קוטשער" [העגלון הנוהג בכירכרה] לחפש נואשות באמצע הדרך, בשדה השומם, מישהו שיוכל לתקן את הציר. הוא חיפש שעה ארוכה, עד אשר הגיע לבית בודד, בו התגורר איכר פולני עם משפחתו. למזלו, התמצא האיכר בנפחות ועל כן כונה "קוואל" (נפח בפולנית). מייד לאחר ששמע את בעייתו של העגלון, הלך איתו אל המקום שבו ניצבה הכירכרה עם הפריצה. הוא תיקן את הציר והם יכלו לחזור להמשיך בדרכם.

הפריצה – כך ממשיכה ומספרת האגדה – שהיתה רוזנת ממשפחת הקיסר, רצתה להעניק לאיכר משהו תמורת עזרתו, אבל האיכר לא הסכים לקחת מאומה. "מה, אם כן, אתה רוצה?" שאלה אותו הרוזנת. "כל אשר תבקש – אמלא". האיכר ענה, כי אינו רוצה אלא שבמקום שבו הוא מתגורר יוקם יישוב גדול יותר. שיותר אנשים יתיישבו באיזור השומם, כי קשה לו לשבת כאן בבדידות. הרוזנת הקשיבה לו בתשומת לב וענתה:

"תנוח דעתך, איכר'ילה שלי. במהרה יהיה כאן יישוב גדול ויישוב זה ייקרא על שמך, קוואל [שם שהפך במשך השנים לקובל]. והרוזנת אכן קיימה את הבטחתה. תוך זמן קצר החלו להגיע, כאילו בעיקבות הוראה נסתרת, איכרים וגם יהודים, שהחלו להתיישב ליד ומסביב לביתו הבודד של האיכר. במשך הזמן הגיעו יותר ויותר תושבים חדשים, גויים ויהודים מכל המעמדות והעיסוקים, עד שנוצר כאן יישוב משמעותי.

כך נוסדה והתפתחה קובל, שנעשתה לאחר זמן לעיר גדולה.

פרק ב

"עיר" ו"חול"

נחזור להתבסס על אגדות תוך שאנו מביאים לתשומת לבנו את שלושת בתי העלמין היהודיים שהיו בקובל. על סמך כל אלה נשער, כי היהודים החלו ליישב [במספרים גדולים] את קובל, בערך לפני חמש או שש מאות שנה.

באנציקלופדיה הכללית, כרך יהודים ד', עמוד 105, כותב רפאל אברמוביץ: "במאות ה-12 וה-13 קמו המושבות הקטנות הראשונות של יהודים בפולין, וכמאה שנים לאחר מכן הקהילות הראשונות בליטא. [ליטא השתלטה במאה ה-13 על כל רוסיה הלבנה ובמאה ה-14 על ווהלין, פודוליה, קייב וצ'רניגוב].

היהודים עמלו ודאגו לפרנסתם היום-יומית. הם התקשו בכך מאוד ומשום כך לא היו להם מוסדות חברתיים, פרט לחברה קדישא [שהיהודי קובל נהגו לכנותה "חברה מתעסקים"], בית מדרש, מספר שטיבלעך של חסידים ותלמוד תורה לילדים עניים. שינוי גדול במצב זה חל (במחצית השנייה של המאה ה-19) עם הרחבת רשת מסילות הברזל (שקובל היתה צומת חשוב בהן. המסילה העיקרית) עברה מקייב דרך קובל לברסט ליטובסק (בריסק) ומשם לוורשה. היו גם מסילות שהסתעפו מקובל למקומות אחרים, כגון קובל – סארנע – קייב, קובל – ולדימיר וולינסק [ולאחר מכן גם קובל – קאמן-קאשירסק]. הודות לכך החלה העיר, שהיתה מרוחקת כשתי פרסאות (כשני קילומטרים) מתחנת הרכבת, להתפשט ולהתקרב אליה. בעיקבות זאת נוצרו בעיר מעין שני חלקים נפרדים – חלק ישן וחלק חדש. כל חלק כזה קיבל שם נפרד.

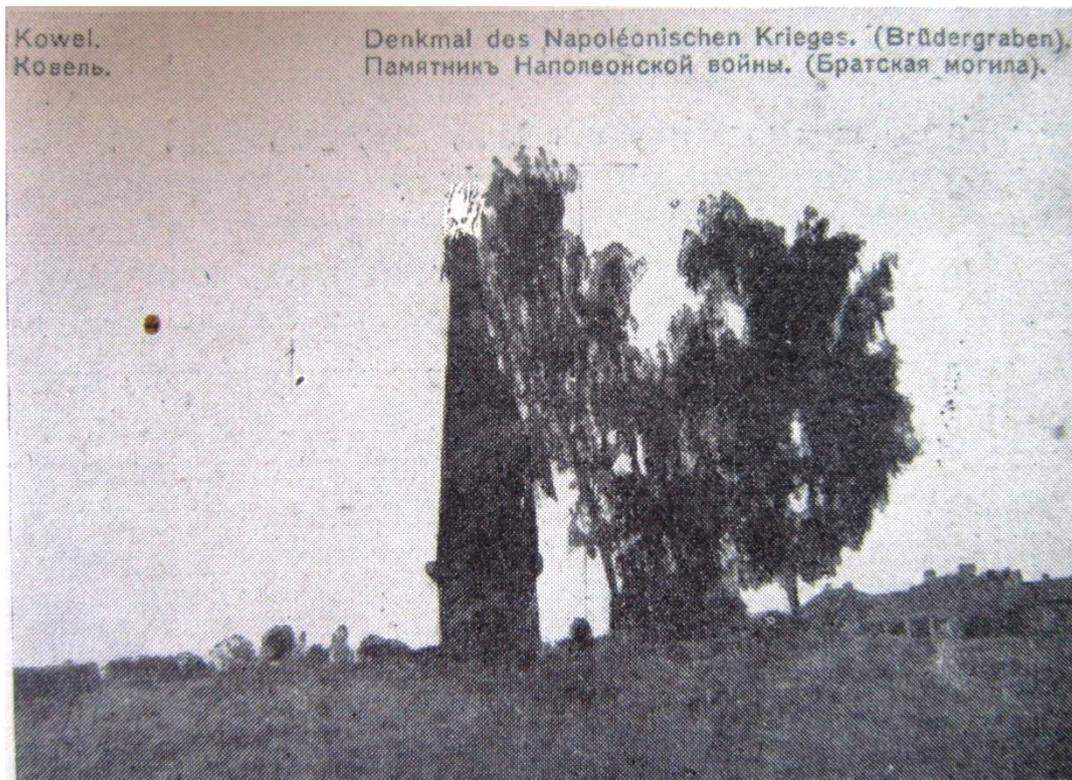
החלק הישן (המערבי) נקרא "עיר" (שטאט) והחלק החדש (המזרחי), שהתמשך לאורך ולרוחב עד לתחנת הרכבת, נקרא "חול" (זאמד).

השם "חול" ניתן מכיוון שהקרקע שם היתה מורכבת מחול עמוק. יש אומרים, כי השם ניתן בגלל גבעת החול שעליה ניצבה אנדרטה גדולה לזכר קבר אחים של החיילים שנהרגו שם בעת מלחמת נפוליאון בשנת 1812. יהודים נהגו לכנות את האנדרטה הזו בשמה הרוסי: "הפאמיאטניק" (הרחוב בו היתה מוצבת האנדרטה נקרא על שם גל העד: רחוב פומניקובה (האנדרטה). במקום זה הוקמה בשנות העשרים המאוחרות כנסייה פולנית מרשימה שנהרסה כליל במלחמת העולם השנייה).

הנהר טוריע (טוריה), העובר בקובל, סייע גם הוא ליצור את המחיצה בין שני חלקי העיר. שכן אפיקו עובר בדיוק במקום שבו נגמר חלק "העיר" ומתחיל ה"חול". בזמנו נמתחו על הנהר שני גשרים. כיום רק אחד (לא מדויק: הגשר המרכזי הוא גשר וורשבסקה, אותו חצה רחוב וורשבסקה. באמצע שנות השלושים נבנה עוד גשר ממזרח לרחוב ורשבסקה עליו עבר רחוב חדש ששמו כנראה פירצקי).

תודות לאוכלוסייה החדשה בעיר, רובע ה"חול" כבר היה מודרני יותר. רחובותיו כבר החלו להיות מרוצפים והוקמה בו שורה ארוכה של בתים חדשים ומיבני ציבור מודרניים כגון בתי ראינוע (עד 1927 כל הסרטים היו אילמים), מועדונים, בתי מלון וכמעט כל שאר המוסדות והאירגונים החברתיים התרכזו שם. בכלל שרר ב"חול" דופק אחר לגמרי של חיים מזה של ה"עיר". שכן רוב התושבים החדשים היו יהודים מודרניים ואנשי מעשה יותר מיהודי ה"עיר".

אבל למרות ההבדלים הברורים הללו, הן מבחינה חיצונית והן מבחינת הרכב האוכלוסייה, בין שני חלקי העיר הללו, היתה האוכלוסייה היהודית כולה מאוחדת בכל ענייני הקהילה וקיימה חיי חברה משותפים. יהודים מהעיר כולה התחלקו והשתתפו בפעילות הציבורית ובשמחה וסבל ואכן היתה זו קהילה מאוחדת.

"הפאמיאטניק" [אנדרטה] שהוצבה ב-1812 לזכר הנופלים במלחמה הנפוליאונית

פרק ג

העיר מתקדמת – הקבלנים באים – בית הספר "משכיל אל דל"

במחצית השנייה של המאה ה-19 החלה העיר להתפתח במהירות, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה חברתית, ובכלל החלה להתקדם בתחומים שונים, מאותו רגע שבו החלה להיבנות סביבה רשת מסילות הברזל.

המסילות ניבנו על ידי "פאדריאטישקעס" – קבלנים יהודיים, שקיבלו על עצמם עבודה זאת אצל השלטונות. הם באו מרוסיה עם משפחותיהם והתיישבו בעיר. רובם אומנם היו יהודים מתבוללים, אבל בכל זאת – יהודים.

להתפתחות העיר סייעה גם העובדה שבערך באותו זמן הוצב בה צבא. חיל המצב הורכב מכמה גדודים של חיילים שהגיעו מעומק רוסיה. הגדודים הללו נקראו על שם המקומות שמהם הגיעו, כגון הקמציטסקי, הטארוטינסקי, הקינגבורגסקי, הפיאטיגורסקי, המציסלאוולסקי, האיזאסלאווסקי, הצ'ורנוגורסקי ועוד. מובן מאליו שלא כל הגדודים הללו נמצאו בעיר בבת אחת, אלא התחלפו ביניהם מדי פעם במשך השנים. בתחילה לא היו קסרקטינים מוכנים לאיכסון החיילים הללו והיה צורך לבנותם. ושוב היו אלה יהודים שבאו מרוסיה, אבל גם מתושבי קובל גופא, שבנו את הקסרקטינים והשכירו אותם לממשלה כדי לאכסן בהם את הצבא. ויהודים אחרים נטלו על עצמם לספק לחיילים את מיצרכי המזון ושאר מיצרכי מחיה. בין היהודים הללו היו משפחות **רודמאן**, **מייזנער**, **כאראן (חרון)**, **פיינשטיין**, **ענטין**, **קערזשנער (קצ'נר)**, **באר**, **קאדיץ**, **וואליש**, **אברך**, **וינבערג** ואחרים שאיננו זוכרים את שמותיהם.

רובם היו יהודים גבירים, שחיו קודם לכן ברוסיה, בסביבה אחרת, והיו רגילים לחיים חופשיים יותר ולמנהגים ואורח חיים אחרים מאלה שניהלו באותו זמן תושבי קובל.

החדשים בעיר דיברו ברובם רוסית וכמה מהם אפילו הביאו עמם אומנות צרפתיות לילדיהם ובכלל התנהגו בצורה כזאת שעד אז כמעט אי אפשר היה לראות בעירנו.

רוב הפועלים שהובאו מעומק רוסיה וגם הפועלים מהעיר עצמה ומהעירות והכפרים הסמוכים, והועסקו בבניית כל המסילות, הכבישים, הגשרים והקסרקטינים, הביאו עמם פרנסה רבה ושפע במסחר. הוקמו חנויות חדשות וכמה מפעלי תעשייה, ששיפרו את המצב הכלכלי של האוכלוסייה. כל אלה שינו את פני העיר ומלבד ההתעוררות בתחום הפרטי והכלכלי, גרמו לפריחת החיים החברתיים והסוציאליים בכלל. התנאים המשופרים של העובדים והאפשרות למצוא עבודה בקלות נודעו הרחק מסביב לקובל, ויהודים סוחרים ובעלי מלאכה מערים אחרות החלו להתיישב בה. כך התקדמה העיר בקצב מהיר וגדלה לאחת מערי המסחר הבולטות ביותר ברחבי ווהלין.

באותה עת החלו התושבים החדשים בעיר ובמיוחד האינטליגנטיים ובעלי האמצעים שבהם, לדאוג לחינוך וללימודים של ילדי השכבה הענייה בקרב היהודים בעיר; יהודים שלא היתה להם האפשרות לשלוח את ילדיהם לבית ספר ואפילו לא לחדר, שלא לדבר על גימנסיה או מוסדות לימוד דומים, שכבר היו אז בעיר. מן הסתם בהשפעת תקופת ההשכלה שהגיעה לשיאה באותה עת, יסדו כמה מעשירי העיר בית ספר יידי-עברי מודרני, שבו לימדו גם רוסית וכמה מקצועות אחרים. השם שניתן לבית הספר הזה היה "משכיל אל דל". אומנם כבר היה אז גם "תלמוד תורה", שהוחזק בידי הקהילה, ובו למדו יתומים או ילדיהם של הורים עניים, אבל מובן מאליו, שהוא היה מנוהל באורח דתי קיצוני והלימודים היו בסיגנון הישן, שמנהלי "משכיל אל דל" ותומכיו לא יכלו להסכים לו.

כמנהלו של "משכיל אל דל" הובא מצ'רניגוב בערך ב-1890 צעיר אנרגטי, דובר מספר שפות ופדגוג טוב בשם **יודקעוויטש (יודקביץ')**. ביחד עם כמה מורים מסורים, הוא ניהל בהצלחה את בית הספר, שבו למדו ילדים יהודיים לגמרי בחינם. אלא שהמנהל יודקעוויטש היה חולה מאוד ובגיל 34 בלבד נפטר. העיר התאבלה וביכתה את מותו בטרם עת וברוב כבוד ליוותה אותו כאשר הובא למנוחת נצח.

על המצבה דמויית האנדרטה שהוקמה על קיברו חרתו אוהדיו ומכבדיו, כביכול על מנת להכעיס את הדתיים הקיצוניים שהתנגדו ללימודי הרוסית בבית הספר "משכיל אל דל", את החרוזים הבאים ברוסית:
בנעורייך הסתרת את כשרונך העילאי.
הלכת אחרי קריאת הגורל האכזרי,
אבל אנו לא נשכח אף פעם את קברך
ולא ימותו לעולם נפלאות מעשיך.

בית הספר "משכיל אל דל", שהוקם במאמץ כה רב והוחזק בעבודה כה קשה ומסורה, חדל להתקיים בעיקבות מותו של **יודקעוויטש**.

תלמוד תורה – ישיבה – נוער לומד – מהפכת 1906 – 1903

רוב בעלי הבתים הדתיים מאוד בקובל לא שבעו נחת מבית הספר "משכיל אל דל". לטענתם, חונכו הילדים בו ברוח אפיקורסית בגלל הלימודים החיצוניים שלימדו שם. לאחר שבית הספר הזה כשל (ונסגר), קיבלו בעלי הבתים הללו יד חופשית והחלו להגדיל את התלמוד תורה, שעד אז עמד בצל בגלל התחרות של "משכיל אל דל". בעיקבות זאת עברו מורי בית הספר לתלמוד תורה. ביניהם היו המורים **קאנטאר (קנטור)**, **לייקאך (לקה)**, **פעדאט**, **ווינבערג** [שלימד רוסית], **סנדר ראזנצווייג (רוזנצווייג)** [שכונה "סנדר מלמד"] ואחרים.

הישיבה שפעלה בעיר נוהלה בידי ראש הישיבה, ר' **מאיר יאגאדניק (יאגודניק)**. למדו בה בעיקר ילדים להורים עניים מקובל והסביבה, ללא שכר לימוד, והמוסד הוחזק בידי הקהל (הקהילה). רבים מתלמידי הישיבה "אכלו ימים" (היו אוכלים את הארוחה העיקרית שלהם בכל יום אצל מישהו אחר מתושבי העיר). הגביר הנדבן הקובלאי **איציע רויזן** החזיק בעצמו על חשבונו 20 תלמידים וגם נדבנים אחרים תמכו בהם, מי יותר ומי פחות.

לעומת זאת למדו הילדים של חלק האוכלוסייה העשיר יותר והאריסטוקרטי, בגימנסיות, בבית הספר הממלכתי העירוני ובמוסדות לימוד דומים אחרים, שבהם היו מוכרחים ללמוד גם בשבת. מובן מאילו שלרבים מהילדים הפריע ללמוד בבתי הספר הללו מחמת חילול השבת, דבר שהוריהם של הילדים הללו, דתיים ואפילו חילוניים, לא הסכימו לו, ואם בכל זאת נמצאו בין האחרונים כאלה שהירשו לעצמם לשלוח את ילדיהם ללמוד שם, היה עליהם לעמוד בהרבה חרפות ובזיונות של המתפללים בבית הכנסת בשבת, בגלל העובדה שילדיהם מחללים שבת.

ילדים רבים למדו גם בחדרים, אצל מלמדים פרטיים ואצל מורים שהגיעו העירה מליטא ומפולין, כגון: **מאריס, געללער (גלר)**, **קאפיט (קופיט) קיוואוק (קוויק)**, **ליושטשיק (לוסטיג)** ורבים אחרים. חלק מהנוער המתבגר יצא ללמוד בערים גדולות, מי בפטרסבורג, קייב, אודסה ומקומות אחרים שבהם פעלו אינברסיטאות, טכניונים וכדומה. הם חזרו כרופאים, עורכי דין ושאר מקצועות חופשיים. בין המתבגרים היו גם בנים להורים דתיים. לאחר לימודיהם בתלמוד תורה, או אצל רביים ומלמדים, נסעו ללמוד בישיבות, מי ללובאוויטש, מי לוויילנה ומי לערים אחרות שבהן נמצאו ישיבות וסמינרים, כדי להשלים את לימודיהם בתורה ובחכמה. לא כולם חזרו משם אותם דתיים ואדוקים כפי שהיו בעת שנסעו לשם כמה שנים קודם לכן.

בדרך זו נוצרה קבוצה משמעותית של צעירים יהודיים איטליגנטיים בעלי תרבות מפותחת, שנטלו חלק בפעילויות שונות, איש על פי ראות עיניו והאידיאל שלו, באירגונים הפוליטיים, הלאומיים וכולי, שהוקמו אז. ביחד עם רוב הצעירים ממעמד הפועלים, שגם כן היו מאורגנים באיגודים מקצועיים שונים ובחברות ומפלגות פוליטיות, הם פעלו בכל התחומים של חיי החברה היהודיים והכלליים ובכך היקנו לעירנו שם בכל רחבי והליון.

גוף גדול זה של צעירים בעלי הכרה ומאורגנים, ביחד עם מנהיגיהם, היו פעילים מאוד. בדחף ובלהט הנעורים שלהם הגיבו בהפגנות המונים סוערות, בשביתות וכדומה, ביחד עם כל הפועלים בערים האחרות ברוסיה, כאשר הדבר נדרש.

זכורה במיוחד השתתפותם הפעילה של הפועלים היהודיים המאורגנים בקובל, תחת דגל ה"בונד", בהפגנות הסוערות שנערכו בשנים 1903 עד 1906, כאשר כל רוסיה רתחה ולהטה בדרישות מהפכניות. כמעט בכל הערים והעיירות פרצו שביתות, הפגנות ומחאות נגד רדיפת מעמד הפועלים על ידי השלטון הצארי. הפועלים דרשו תנאי עבודה טובים יותר, יחס אנושי יותר ועוד. כבר אז נמנו עם ה"בונד" כמה מאות חברים, גברים ונשים, שהודות להתארגנותם מלכתחילה, הצליחו לקבל תנאי עבודה טובים יותר. מה היו התנאים הטובים יותר, אפשר ללמוד מהשיר העממי האופייני הבא, שהפועלים שרו אצלנו, כאשר התכנסו בבית המדרש של החייטים, בו נהגו לקיים את מפגשיהם הסודיים.

ואלה מילות השיר:

לפני שנאבקנו

היי בזיי – ז'ונא – ז'ונא

עבדנו יומם וליל

היי בזיי – ז'ונא – ז'ונא

היום לאחר מאבקנו

היי בזיי – ז'ונא – ז'ונא

נעבוד רק משמונה עד שמונה

היי בזיי – ז'ונא – ז'ונא.

התנאים הטובים שהושגו בעיקבות המאבק התבטאו, איפוא, בכך שיום העבודה התקצר ל"רק" 12 שעות...

במיוחד גאתה בעירנו התסיסה המהפכנית והפעילות של ציבור הפועלים באוקטובר 1905. לאחר שורה של שביתות עובדים בצורות שונות, נערכו הפגנות שבהן נישאו דגלים אדומים והושמעו קריאות "הלאה האוטוקרטיה (שלטון היחיד)" "תחי המהפכה" ודרישות שונות אחרות. נערות בשיער קצר כמו של נערים, ובחורים לבושים בחולצות רקומות שחורות ואדומות, למותניהם חגורים חבלים ומכנסיהם תחובים במגפיים (קוטאס?), התרוצצו ברחובות העיר, ממפיגש פועלים סודי אחד למשנהו ועוררו, הכריזו ואירגנו את הפועלים למהפכה ולמאבק. מובן מאליו, שהמבוגרים בעיר לא ראו בעין יפה את התעלולים ה"ציציליסטיים" (סוציאליסטיים) של הצעירים ואמהות פכרו את ידיהן בפחד ומורא על המעשים ה"פראיים" של ילדיהן ה"מהיעשהניקים" (מה יעשה/ניקים) ולחשו בדממה: הלוואי שיהיה לזה סוף טוב. היה זה כאילו רוח הנבואה אפפה אותן, שכן הסוף אכן לא היה טוב.

היה זה ב-9 בינואר 1906. כאשר כל כוח העבודה המאורגן בקובל, יהודים ונוצרים כאחד, יצא להפגנה ענקית כביטוי מחאה על נסיגת השלטונות מהזכויות שהבטיחו לעם כולו ולפועלים, הסתערו לפתע חיילים וקוזאקים רכובים על סוסים אל תוך קהל הצועדים, כשהם מכים ופוצעים כל מי שנקרה בדרכם. כמה מהפועלים נכבלו אל הסוסים של הקוזאקים שפתחו בדהרה ברחובות העיר, כשהכבולים אליהם נגררים על הקרקע מאחוריהם. הרבה פועלים נעצרו ונכלאו וכמה מהם אפילו הוגלו לסיביר. אז, באותה שנת 1906, לאחר כשלון המהפכה ברוסיה, כאשר הממשלה הצארית החמירה ביתר אכזריות את צעדיה ואת דיכוייה, כשהיא מנסה לחסל כל סימן של תנועת הפועלים המאורגנת וכל נסיון להשמיע מחשבה חופשית, או אז החלה ההגירה היהודית הגדולה לאמריקה. גם בעירנו החלה באותה שנה נדידה גדולה החוצה. לראשונה נסעו, או מוטב לומר נמלטו, מנהיגי הפועלים שנרדפו על ידי המשטרה. בעיקבותיהם הלכו פועלים רבים ובנים של מעמד הסוחרים ובעלי הבתים, שגם הם היגרו. לאחר זמן הביאו הם אליהם לאמריקה מי את אשתו וילדיו ומי קרובים אחרים וידידים.

מסיימות הכתה השישית של בית הספר היהודי לבנות [ב-1910], עם המורים והמנהלת גאלדינא סמואלאוונא פיינשטיין [במרכז].

תלמידים ומוריהם מבתי הספר של "תרבות": הרצליה וד"ר פרידלענדער (פרידלנדר)

מלון "ויקטאריא" (ויקטוריה) בדרך לוצק

בית הדואר

מוסדות, חברות, איגודים ובתי תפילה בקובל

מוסדות רבים פעלו אצלנו בעיר. כמה מהם נוסדו בשנים האחרונות של המאה ה-19 ועוד קודם לכן, ורבים יותר נפתחו בשנים מאוחרות יותר והתקיימו עד לשנים האחרונות לפני חורבן קובל. נזכיר כאן חלק מהם:

ביקור חולים [בית החולים היהודי], מושב זקנים, בית יתומים, לינת הצדק, "אורטי", "אוזע" הבנק העממי, התאחדות בעלי המלאכה, התאחדות הסוחרים, הגנת הדייר, קופת גמילות חסדים [הכללית], שבנוסף לה היתה כמעט לכל בית מדרש או בית כנסת קטן קופת גמילות חסדים נפרדת למתפללים שלו].

התנועה הציונית היתה מאורגנת אצלנו היטב, כמו בכל הערים האחרות, ויוצגה על כל ענפיה ומפלגותיה, כגון הציונים הכללים, המזרחי, פועלי ציון, צעירי ציון, השומר הצעיר והרוויזיוניסטים.

היו גם אירגוני ספורט: "הצופים", שנוסד ונוהל על ידי מפקדו האנרגטי לוסיע כאדאראוו (לוסיה חודורוב), [היום (בשנת 1951) רב חובל של אונייה ישראלית], בר כוכבא, חשמונאיה ועוד.

ה"בונד" היה אחת המפלגות הפוליטיות הראשונות בעיר, עליה כתבנו בפירוט בפרק אחר.

בשנים 1917-1918, עם הקמת השלטון הבולשביקי ברוסיה, כאשר עירנו נכבשה על ידי הפולנים, פעלה תחת מעטה של קונספירציה קבוצה של צעירים קומוניסטיים. רבים מהם נעצרו בידי המשטרה הפולנית בעת התכנסויותיהם הסודיות או בביתם הפרטי, בגלל הלשנות. הם נדונו לשנות מאסר רבות.

למרבה הצער, לא נותרו בידינו נתונים מדויקים מכל האירגונים, המוסדות, החברות והאיגודים המפורטים לעיל. איננו יודעים מתי נוסדו, מה היה הרכב הנהלותיהם, פעילותם וכן הלאה. כל אלה היו דרושים כאן מאוד להרחבת סקירה זאת כדי להאיר בצורה מפורטת וברורה יותר חלק חשוב זה של החיים היהודיים בעיר מולדתנו. אבל מכיוון שנתונים כאלה אינם בידינו, עלינו להסתפק בכך שאנו מונים את כל המוסדות הללו [ואולי לא כולם], מבלי למסור פרטים עליהם. בפרקי הזכרונות שנכתבו בידי אנשים ואישים שונים, המופיעים במקום אחר בילקוט זה, יוזכרו חלק מהדמויות הפעילות והמנהיגות באירגונים השונים. על כן אפשר יהיה לראות בפרקים הללו השלמה חלקית לסקירתנו זו.

היו אצלנו מספר ניכר של מוסדות לימוד. החל מתלמוד תורה וכלה בגימנסיה עברית, בתי ספר של "תרבות" וחדרים ושורה ארוכה של בתי ספר פרטיים בשפות יידיש-עברית. אגב, לימדו בהם מורים ופדגוגים מעולים.

הגימנסיות היו בתחילה על טהרת הרוסית. אחרי כן הפכו לרוסיות-פולניות. כן היו בתי ספר עממיים פולניים, שבהם למדו ילדים יהודיים ממשפחות אריסטוקרטיות בעלות אמצעים, ביחד עם ילדים נוצריים. בתי כנסת ובתי מדרש, שטיבלעך של חסידים ומניינים קטנים (בתי כנסת קטנים שבהם התכנסו רק כמניין מתפללים), בתי מדרש פרטיים [כי הם הוקמו על ידי בעליהם], כולם יחד מנו עשרות רבות. ראשון לכולם היה בית הכנסת הגדול, שבפארו וביופיו, על ציוריו וחיטובי העץ שבו, לא היה לו דומה בערים האחרות בסביבה הקרובה והרחוקה. מסיבות שונות, נבנה בית הכנסת במשך למעלה משלושים שנה. התפללו בו החזנים הטובים ביותר. לחנוכת בית הכנסת הובא החזן הידוע באותם הימים מאיר בארדיטשעווער (ברדיצ'בר) שהופיע עם מקהלה מעולה בהנהלת המנצח אהרעלע פיינטוך. אבל מאיר בארדיטשעווער לא החזיק מעמד זמן רב בבית הכנסת הקובלאי, כי בעלי הבתים שהתפללו במקום היפנו את עיניהם אל המנצח פיינטוך, שבנוסף לידע המוסיקאלי הרחב שלו היה לו קול אדיר וידע נעימות מופלאות. ואכן הם החתימו אותו על חוזה כחזן של בית הכנסת הגדול, במקומו של מורהו הקודם מאיר בארדיטשעווער, שהוא (פיינטוך) עלה עליו בהרבה. ביחד עם פיינטוך נותרו בעיר רוב חברי המקהלה, שכולם היו בני משפחות עניות בבארדיטשעוו. אחד מהם, המשורר **כאלאט (חלט)**, נעשה לאחר זמן מנצח המקהלה.

בית הכנסת הגדול, עם החזן פיינטוך והמקהלה שלו, היה גאוות יהודי קובל, כי הוא העניק חשיבות וכבוד לכל הקהילה הקובלאית.

בבית המדרש של "העיר" התפלל הזקן ר' **ישראל חזן שענקער**, יהודי למדן וירא שמיים מאוד, שלבש תמיד בגדי קטיפה ומשי. האיש נמוך הקומה הזה נראה תמיד בלכתו בצעד מדוד מביתו אל בית המדרש כדי להתפלל, כשלהגליו נעלי סירה וגרביים לבנות ארוכות, המשוכות עד לברכיים; שמעיל עליון מסאטין מבריק, רך וחלק, או בחורף מעיל פרווה, מושלך על כתפיו ומתוכו מציץ [כשהיה זה בשבת] טלית שכבר התעטף בה בביתו וכובע קטיפה גדול לראשו, שהבליט עוד יותר את הניגוד בין בגדיו לפניו החיוריים האציליים וזקנו הארוך עד לחגורה. או אז לא יכול היה איש לדמיין לעצמו, כי יהודי זה, החלוש לכאורה, יוכל להראות בשעת התפילה לפני העמוד גבורה כזו בקולו, שכאשר רצה בכך היה כשאגת ארי. ציבור המתפללים הגדול נהג להקשיב בהנאה ופליאה כאחת לברכת ראש החודש שלו, או לתפילת "השכיבנו", או קטע חזנות אחר, אותו שר במתיקות ובנוסח של בעל תפילה אמיתי.

ר' **ישראל חזן** ע"ה (עליו השלום) היה אחד מאחרוני שליחי הציבור של הדור ההוא, שבעת התפילה התעמק במשמעות שליחותו והיה מלא כוונה בהתייחסותו ל"ודע לפני מי אתה עומד"...

לאחר פטירתו, בא במקומו כחזן בבית המדרש של "העיר", הצעיר בשלושת בניו, ר' **דוד חזן**. ב"עיר" היתה גם שורה ארוכה של שטיבלעך של חסידים: הטרסקער שטיבל, סטעפענער [שכונה גם ניסביזשער], ריזשנער, קאצקער (קוצקר), ליבאוויטשער וקארלינער, בית המדרש של החייטים, מניין אצל ה"גראבאוויצער" [ר' **יצחק שאול דין**], מניין אצל הרבי מטרסק בחצר לצד דרך בריסק ומניין ב"גארקע" [שם ניצבו הקסרקטינים].

ב"חול" נמצאו מה שנקרא בית המדרש "החוליו", בית המדרש ה"קאמערטשעסקע", בית המדרש של פרוזשאנסקי, בית המדרש של **ענטין**, בית המדרש של **בריקס** [הרבי הקוזיאני], בית המדרש של החנוונים ומלבד כל אלה כמה מניינים בבתים פרטיים: המניין אצל ר' **אפרים דיין**, מניין במדרון היורד מדרך לוצק ובית כנסת קטן נפרד של היהודים שהתגוררו ב"קובל וטאראיי" [כך כינו את חלק העיר שנמצא מעבר לתחנת הרכבת, שם התגוררו בתחילה רק משפחות אחדות אבל בסופו של דבר עשרות משפחות] ועוד שורה של מניינים אחרים ואולי גם בתי כנסת קטנים אחדים, שאיננו זוכרים כעת בדיוק.

הנהלת "לינת הצדק" [במרכז – יושב הראש **טולער (טולר)**. בצד **לצד השולחן**] – המזכיר **גאסקא (גסקו)**

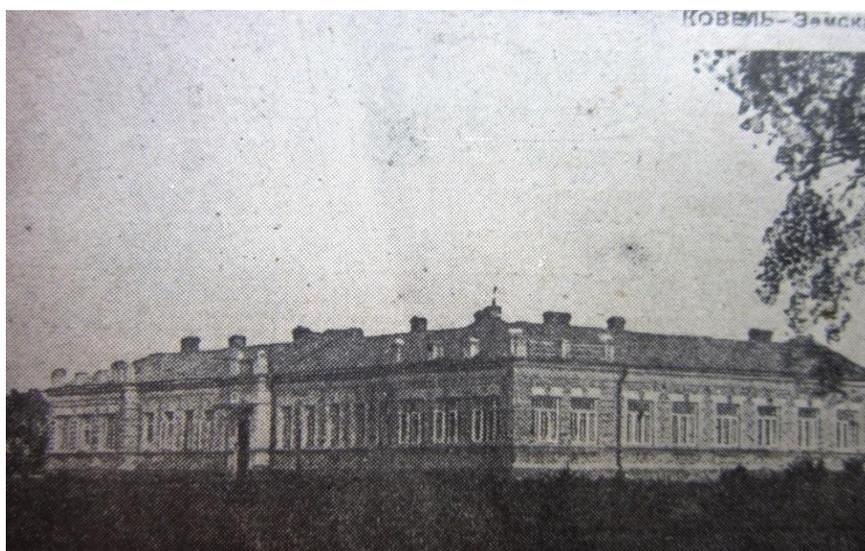

בית המרקחת של "לינת הצדק". ראשון מימין – הרוקח זלמן שטילערמאן (שטילרמן)

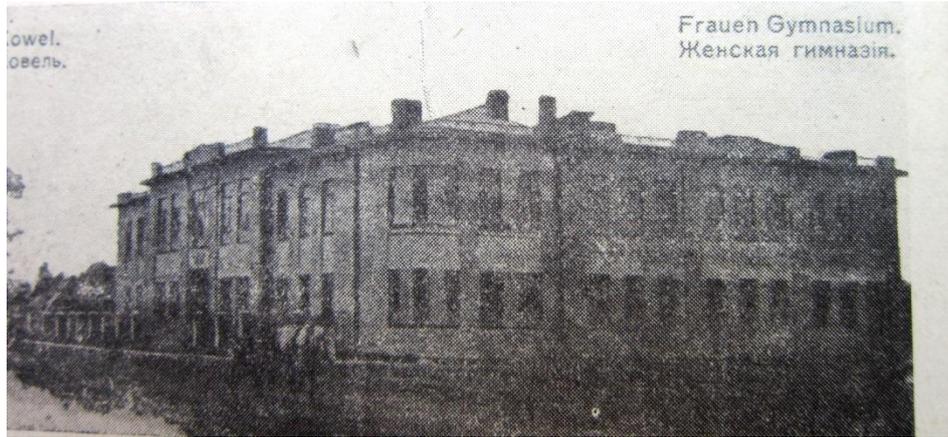

רחוב צדדי בקובל

בטקסט המקורי המופיע על גבי התצלום נאמר בגרמנית: קובל - רחוב אלכסנדר II וברוסית: קובל - רח' אימפרטור (הקיסר, הצאר) אלכסנדר II.

בית החולים המחוזי

גימנסיה לבנות

ההנהלה והגבאים של בית הכנסת הגדול בשנת 1920 [במרכז - יושב הראש יוסף צאל]

פרק ו אינטליגנציה ומסחר בקובל

בפרק זה נציין כמה מילידי קובל הרבים, שהודות לחינוכם, תרבותם והידע שצברו זכו לפופולריות וכבוד אצלנו בעיר:

קלרה ארליך, מנהלת הגימנסיה הקלאסית הרוסית ולאחר מכן הגימנסיה הרוסית-פולנית. עלמה רבת ידיעות זו, בת להורים אריסטוקרטיים בעלי אמצעים, זכתה לכבוד והערכה גדולים בעיר ובמיוחד בחוגים האינטלקטואליים. המוסד החינוכי שלה העמיד מספר גדול של צעירים מלומדים.

אשר פראנקפורט, בן להורים עניים, סיים את הגימנסיה בקובל ואחרי כן המשיך ללמוד באוניברסיטה פילוסופיה וסוציולוגיה. בשו בו לקובל מהאוניברסיטה, עם תואר דוקטור במקצועות הללו, בערך ב-1918, למד עברית מושלמת וייסד בקובל את הגימנסיה העברית, אותה ניהל בהצלחה עד לשנים האחרונות.

יוסף אברוך, גם הוא בן להורים עניים. אביו היה שוחט ואמו מוכרת בחנות. לאחר שובו מאודסה, שם סיים את בית הספר לרבנים, למד בעצמו מקצועות כלליים ושפות והיה אחד המורים הטובים ביותר בבתי הספר של "תרבות" אצלנו בעיר.

קלמן ליס, בן למשפחה מכובדת מהמעמד הבינוני [אביו היה בין השאר דרשן]. הוא למד בחדר, אחרי כן בגימנסיה ולאחר מכן נסע ללמוד בסמינר למורים בוויילנה. הוא קרא רבות ונעשה בעל ידע בנושאים כלליים ובמיוחד בספרות הרוסית. הוא חש דחף לכתיבה והחל לכתוב שירים ולאחר מכן גם תרגומים מרוסית. הוא הוכר כמשורר מוכשר של שירי ילדים. שנים מספר לפני מלחמת העולם השנייה נעשה למנהל במוסד להבראה וחינוך לילדים מפגרים באוטוויק. אף כי היה בעצמו חלש וחולני, הצליח הודות לכשרונו, מרצו וכוח רצונו, לנהל את המוסד הזה בהצלחה וזכה להכרה רחבה בין העוסקים בחינוך. הוא עסק בכך עד שהנאצים יימחו שמו פלשו לפולין ב-1939 והוא ניספה שם עם תלמידיו, כמו קדוש.

נציין כאן גם, כי בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה התגורר בקובל זמן רב ועיצב את עצמו כסופר, כותב המאמרים המוכשר והנודע **יונה רוזנפלד**. הוא עבד בבית מלאכה לחרטות ובאותה עת כתב את סיפוריו המקוריים הפסיכולוגיים שבהם תיאר טיפוסים ואישים מחיי קובל היהודית. כאשר אנחנו קוראים את סיפוריו של יונה רוזנפלד שנכתבו באותה עת, אנחנו מוצאים שלמרות ששמות הגיבורים שונו, אפשר להכיר בהם חלק מהחיים היהודיים בקובל, על בעיותיהם וחסרונותיהם, על שמחותיהם וסבלותיהם, ש.ר. תיאר בצורה כה מיומנת ואמנותית.

גם הסופר המוכשר **זישע וויינפער** [כיום בצפון אמריקה] והאחים הסופרים **לייבל**, **ברוך ומואטעס** **אוליצקי**, שאומנם כולם נולדו בטריסק [עיירה ליד קובל], אבל את צעדיהם הראשונים בספרות היהודית עשו כאשר חיו ועבדו אצלנו בעיר, מי כפקיד ומי כמורה.

היינו יכולים להביא כאן שורה ארוכה נוספת של צעירים אינטליגנטיים ומלומדים כגון **יוסל בורשטיין**, **חזן**, **ולוולה גילדווארג**, האחים **קליניצקי** ועוד הרבה למדנים ועילויים, ומלבדם מספר ניכר של רופאים, עורכי דין ובעלי מקצוע חופשי מכובדים וידועים אחרים שנולדו בקובל והתחנכו בה. כל אחד מהם היה בעל ידע רב, אם בנושאים כלליים ואם בנושאים יהודיים ומלבד זאת היו גם פעילים כל אחד בתחומו ובחוגו, באירגונים ומוסדות שונים, חברתיים, תרבותיים, לאומיים ופוליטיים. אבל כאן נסתפק רק ברשימה שהצגנו לעיל ואנו מאמינים כי די בכך לתת תמונה, אפילו מיניאטורית, של הנוער האינטליגנטי ובעל החינוך התרבותי, שהיה אצלנו בקובל, ואשר מנו עשרות ומאות, ואשר היום, לצערנו הרב ולמרבה הדאבה והכאב, אינם קיימים עוד.

ברצוננו להקדיש בפרק זה גם כמה מילים למסחר היהודי אצלנו בעיר. קובל היתה, כפי שכבר ציינו קודם, צומת של כמה מסילות ברזל. סוחרים גדולים וסוכנים נוסעים של כל מרכזי המסחר והתעשייה הגדולים, נהגו לעשות אצלנו הפסקה ממסעותיהם למרחקים, או שהגיעו במיוחד אלינו, כדי למכור אצלנו ממוצריהם, שהיה להם שוק טוב אצלנו. העיר היתה תמיד מלאה יהודים סוחרים מהערים הקטנות והעיירות שמסביב לקובל, וכן פריצים (בעלי אחוזות), כמרים ואיכרים ממאות החוות והכפרים שמסביב, כדי לקנות אצלנו את הסחורות והמוצרים שנדרשו להם. בקובל היו הרבה סיטונאים ובמיוחד כאלה שזכו במונופול [זיכיון] למכירת סחורות שונות בכל רחבי ווהלין. גם משום כך היתה התנועה הכלכלית בעיר רבה ובקנה מידה גדול. השפע היה גדול. פרנסה לא חסרה ליהודים. לבעלי המלאכה היתה עבודה. מוסדות, אירגונים וחברות בכל התחומים והגוונים היו פעילים והעיר צמחה והתקדמה בכל המובנים. ילדים בבתי הספר ובגימנסיות למדו, השתלמו ותיכננו את עתידם. במלה אחת, הכל היה בתנועה ובחיים היהודיים בכל התחומים ובכל הצורות, הלם דופק דם חזק במלוא מובן המלה.

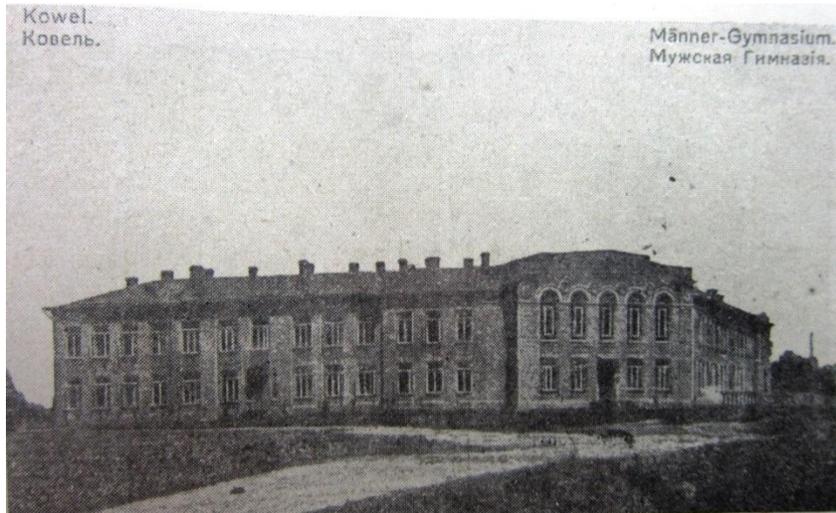
בהזדמנות זו אנחנו מבקשים להזכיר חלק מהמכובדים בסוחרי הסיטונאות והתעשיינים הקטנים היהודיים אלנו בעיר. הם היו: משפחת **היינאכס** הענפה [שסחרה ב]סוכר ותה], **מנשה אייטשעס**, **מיכל אדלשטיין**, **יוסף שוחט** [סידקית], **משה ניימארק** [ברזל], **קוסובסקי** [טבק], **בארזאך** [ברזל], **בריזעלי**, **קפלושניק** [פרוות], **שיע בוראק** [מוצרי אפייה], **לווין** [דובדבנים], **שיטר**, **פלמנבוים**, **בוראק** [סוחרי תכשיטים], **ברנזאפט** [עורות מעובדים], **אשכנזי** [נייר], **קפטשוק**, **פיזל** [סוחרי עורות בלתי מעובדים], **וולוור** [מוצרי אפייה], **האחים ראובן ואברהם יעקב גז'במאכר** [קמח], **יעקב משה אורשוור**, **האחים וולק**, **חיים שרפנקר**, **בנציון ואקס** [תבואה], **איציק רויזן** [מוצרי יער], **האחים ברונשטיין** [זפת, גז], **וולק**, **פוגאטש** [עץ], **שרבוים** [דגים מלוחים], **כאסיס** [סוכר], **ארמורניק**, **הלל גולדברג**, **פרלמוטר**, **בוקסר**, **צוקרמן** [טחנות קמח], **צופרפיין** [מפעל לייצור שמן], **שקולניק** [מבשלת בירה], **אפרת** [מנסרה], **שמעון זוקנר**, **פאליק פיזל** [בורסקאי] ועוד עשרות על גבי עשרות סוחרים גדולים ותעשיינים זעירים שסחרו והתעסקו בסחורות ומוצרים שונים, מבלי להזכיר את מאות הסוחרים הזעירים והחנוונים שהתעסקו באותם מוצרים. הראשונים כמו האחרונים עשו לעצמם שם בעיר קובל, ברחבי מחוז ווהלין ובכלל על פני רוסיה ופולין – ופירסומם גדל והלך יותר ויותר, עד שב-1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה ששינתה את מהלך העניינים הנורמלי ואת קצב החיים בעיר.

מורים ותלמידות בגימנסיה לבנות של שווצוב. שלישית מימין בין היושבות – קלרה דוידובנה ארליך

בניין המכינה לגימנסיה לבנות

הגימנסיה לבנים

פינת רחוב בולווארנע (השדרה) ודרך לוצק

הכניסה הראשית לשוק הקובלאי

תחנת הרכבת של קובל

פרק ז'

קובל בשנות מלחמת העולם הראשונה 1914 – 1918

במלחמת העולם הראשונה השתנתה העיר רבות לרעה. כבר בתחילת המלחמה התקרבה החזית לקובל ומשום כך עזבו את העיר חלק מהמשפחות העשירות – סוחרים גדולים, תעשיינים, אנשי מקצוע וסתם משפחות נכבדות. חלקם נדד לעומק רוסיה וחלקם לערים גדולות קרובות יותר, כגון קייב, אודסה ומקומות אחרים וביחד עמהם נעלם גם דופק החיים היהודיים שהתבססו בעיר במשך שנים רבות. כאשר נכנסו הגרמנים העירה, באו עמהם גם כוחות אוסטריה-הונגריה, שכידוע היתה אז בת בריתה של גרמניה. כאשר הם כבשו עיר, נהגו להקים בה שתי מפקדות נפרדות. אצלנו בקובל, מיקמו הגרמנים את המפקדה שלהם ב"עיר" (העיר הישנה) והאוסטרים ב"חול" (העיר החדשה). יהודי "העיר" קינאו ביהודי "החול", כי המפקדה האוסטרית התנהגה הרבה יותר טוב והיתה הרבה יותר אנושית במגעיה עם האוכלוסיה האזרחית, מכפי שהתנהגו הגרמנים באיזור "העיר". בכל זאת הסתגלו היהודים לשלטון הכובש וכך או כך עברו את ימי השלטון הזה, מי טוב יותר ומי רע יותר, כשהם מתאימים את עצמם לתנאים החדשים.

במרוצת הזמן הזה, הגיעו הרבה תושבים חדשים העירה. ייתכן שהם היו אפילו רבים יותר מאלה שעזבו אותה. ביניהם היו יהודים סוחרים ובעלי מלאכה, שגורשו או שנמלטו מהעיירות הקטנות ומהכפרים סביב קובל, שהיו קרובות לאיזור הלחימה. ברובם היו אלה יהודים מהעיירות מעלניצע, ראטנע, סטיבעכווע, ניסכיזש, קאמען-קאשירסק ואחרות, והם הסתדרו לא רע בעיר. אחדים מהם אפילו עשו במשך הזמן עסקים לא רעים [עסקי מלחמה], ולאחר מכן כבר נשאר כתושבים קבועים בקובל. בסוף 1918 ובתחילת 1919, כאשר כוחם של הגרמנים כבר נשבר והם, הגרמנים, הקימו בקייב ממשלת בובות אוקראינית "עצמאית", בהנהגתו של סקורופאדסקי, כמשקל שכנגד לשלטון הבולשביקי שהוקם אז ברוסיה. באותם ימים חיו יהודים באזורנו בבהלה ובמצב מבולבל יותר מכל שחוו במהלך המלחמה עד אז. היה זה זמן של הברחות מטבע זר, של מוצרים שונים ועסקות-אוויר (חסרות בסיס) מזדמנות ענקיות, שלא היתה להם כל ממשות וכל חיזוק. אפילו מיום אחד למשנהו. יהודים כן סוחרים, לא סוחרים, יהודים בעלי מלאכה, פועלים, מלמדים ומי לא – הכל סחרו. זקנים וצעירים, גברים ונשים, מגדול עד קטון, הכל הבריחו כל מה שהיה אפשר.

באותו זמן נערכו "פלענינקעס" - חילופי שבויים בין המעצמות הנלחמות. חיילים רוסיים שנשבו והוחזקו בזמן המלחמה בגרמניה, נסעו עכשיו הביתה לרוסיה, ולהיפך, החיילים הגרמנים שהיו שבויים ברוסיה, נסעו לגרמניה, אוסטריה וכולי.

תחנות הרכבת היו מלאות יומם ולילה בשבויים המוחזרים הממתינים לקרונות המשא [קרונות אחרים כמעט לא היו אז בנמצא], כדי לנסוע איש ליעדו. זה היה הזמן שבו היהודים הפכו עולמות בהברחותיהם.

רבים מהם לבשו מעילים צבאיים דומים לאלה של ה"פלענינקעס", כאשר המעילים הרחבים והארוכים מכסים על סחורות שונות שנשאו המבריחים על גופם ונסעו לכל אשר ישאום עיניהם. כאשר אך שמעו שסחורה כלשהי חסרה באיזה מקום באוקראינה או ברוסיה, הם הבריחו אותה לשם ובדרכם חזרה, הביאו מוצרים אחרים. כך, למשל, הוליכו לרובנה, ברדיצ'ב, זייטומיר, אודסה, קייב, יקטרינוסלאב, חרסון וערים אחרים, סחורות כגון כפתורים, מסמרי נעליים, צבע, משי וכדומה ובדרכם חזרה הביאו טבק, מאחורקה (טבק רוסי זול) ומוצרים אחרים שחסרו אצלנו בעיר ובסביבתה.

גם במטבע זר סחרו והבריחו. כך, למשל, העבירו את שטרות הנייר הקטנים של 20 ו-40 קערבלעך [רובל] אשר הוצאו על ידי ממשלת קריינסקי (ששלטה ברוסיה אחרי התפרקות הצאר עד שהודחה על ידי הבולשביקים), ואשר היו דקים כנייר סיגריות, או את שטרות הקארבאוואנצעס שהוצאו על ידי הממשלה האוקראינית החדשה ואשר נקראו "סדינים" [עד כדי כך היו גדולים] ובמקומם הביאו שטרות מימי הצאר בשווי מאה או עשרים וחמישה רובל, מטבעות זהב של "חמישיות" ו"עשיריות" רוסיות ומטבעות זרים אחרים.

סביב העסקות הללו סערו והפכו עולמות ואספו חבילות ושקים של כסף נייר שהוצאו על ידי ממשלות ומישטרים רוסיים ואוקראיניים שונים, שהתחלפו תוך זמן קצר, ועם מארקים גרמניים, מארקים מזרחיים ומערביים, כתרים אוסטריים ואחרים, עד שיום אחד הפך כל העושר הזה לעפר ואפר. הצאר הלך. קריינסקי הלך, סקאוואדסקי הלך, הלכו הגרמנים והאוסטרים ובשטרות הכסף שלהם אפשר היה רק לצפות את הקירות, עד כדי כך ירד ערכם. יהודים נשארו שוב, כבאותה מעשייה, "לפני שוקת שבורה". לאחר תום המלחמה [כלומר, היא הסתיימה רשמית רק בין מעצמות ההסכמה לגרמניה, אבל מעשית עוד היה באזורנו מצב מלחמה, בגלל המלחמה בין פולין לרוסיה הסובייטית ובין כמה גנרלים "לבנים" פורשים, שניצבו נגד השלטון הרוסי-בולשביקי החדש] ואזורנו עבר לידי פולין, לאחר שהיתה לה תחיית המתים כעבור תקופה כה ארוכה תחת השלטון הרוסי. באותם ימים החל חלק, אבל בפירוש חלק קטן מאלה שנסעו מעירנו, לחזור אליה. אבל זה כבר לא היה אותו דבר כמקודם.

אותם יהודים, שלפני המלחמה ניהלו עסקים גדולים והיו קבלנים גדולים, ומשום כך ניהלו חיי עושר ופאר, מצאו עם שובם קובל אחרת, עם צורת חיים שונה בכל האופנים. היא כבר לא היתה "השדה החופשי" של מסחר ועסקים כמקודם. רוסיה הגדולה והרחבה, שעמה עמדו קודם לכן בקשרים כלכליים, נמצאה כעת מעברו השני של הגבול. היא גם היתה במילא בעלת סדר שלטוני אחר [סובייטי]. אומנם מסיבות שונות נשארו ברוסיה בני משפחה לא מעטים של אלה שחזרו, מי אשתו, מי ילדיו או בני משפחה אחרים. וכאן, תחת השלטון הפולני החדש כבר לא היו אותם תנאי מסחר וגם לא כפי שאומרים, מרחב הכלכלה הישן, וכבר לא היה, כדברי הפתגם העממי, עם מה ואצל מה לדחוף את הידיים.

היו אפילו מספר מקרים, כמו למשל (אצל משפחות) הקראפיוניקערים וההאניקס, שהיו ספקי המיצרכים של חיל המצב הפולני, שנמצא בעיר ובסביבתה. הארמאניקים והצוקרמאנים עם הטחנות שלהם ועוד כמה סוחרים חוזרים, כגון יאסל שוחט, כאסיס ועוד כמה אחרים, שהיה להם מזל במסחר וכמו שאומרים הצליחו להיחזק קדימה ולרכוש להם מעמד מכובד בקרב כלל הסוחרים לשעבר, אלה שהיו פני העיר והיום בירידה [כפי שהיו למשל, ראבינערזאן, קאסאווסקי, ההיינאכים ואחרים] אבל אלה היו יוצאים מהכלל. באופן כללי כבר לא היתה זו אותה קובל כמקודם והעיר לבשה מראה של יורדת (עיר בירידה) אמיתית. אומנם לא מבחינה חברתית, כי בתחום החברתי שבו וחזרו כל המוסדות והאירגונים לפעילות כמקודם וחלק מהם אפילו הרחיבו וחיזקו את פעילותם.

מייד עם כניסת הפולנים העירה, היתה בעיר תנועה צבאית גדולה, בגלל מיקומה החשוב של קובל במערכת מסילות הברזל. באותם ימים הגיעו העירה הרבה חיילים מאלה שכוננו "פוזנאנטשיקעס". הם היו כלבים ואנטישמיים גדולים והעיר נאלצה לשאת בצרות וייסורים בגללם. החלו ללכוד יהודים לעבודה [פירוק ביצורים, איסוף תחמושת בשדות, הקמת גדרות תיל וכדומה]. היו כבר מקרים של חיתוך זקנם של יהודים וסתם שוד של רכוש יהודי.

רק כאשר הצבא הפולני בכללותו התרחק מקובל, בדרכו לקייב, החלה האוכלוסייה היהודית של קובל לנשום מעט יותר בחופשיות. אבל המצב השלו יחסית הזה לא החזיק מעמד זמן רב. כעבור זמן קצר החלה הנסיגה הידועה של הפולנים מסביבות קייב, אליה כבר הגיעו, לאחר שהצבאות הבולשביקיים, בפיקודו של גנרל בודיוני, הצליחו להודפס משם בעוצמה פראית. אז שוב עבר עלינו זמן סוער ומפחיד. הצבא הפולני החל לסגת בחיפזון והעיר קיבלה לזמן מה מראה של מחנה צבאי והאוכלוסייה היהודית נאלצה לעמוד בפני צרות צרורות. באותו זמן אירע מקרה שהטיל עוד יותר אימה ופחד על יהודי קובל: חיילים התרוצצו ברחובות ואף נכנסו לבתים, כדי ללכוד אנשים לעבודה. בין השאר נכנסו לבית אחד [של

אסתר-חיה, אשת ראובן שעפסל ושם מצאו יהודי [טרסקאי] מתחבא תחת מיטה. האיש נורה בו במקום. אפשר לתאר את הרושם הנורא שמקרה זה עשה על העיר. אירעו גם מקרים של שוד והצתות של בתים וחנויות, על ידי החיילים הפולנים החוליגניים, ויהודים נשאו בחיים רק בקושי, מרוב מורא ופחד. בנוסף לכך הגיעו הידיעות הנוראות על הפוגרומים נגד האוכלוסייה היהודית בערים ובעיירות באוקראינה, על ידי הכנופיות הצבאיות האוקראיניות, כגון של פטלורה, זעלענאו, אסקילקי ושוודדים אחרים, שניתנה להם יד חופשית לשדוד ולעשות פוגרומים ביהודים, ככל שרצו והתאו ליבותיהם הביריוניים. במצב נסער כזה נמצאה קובל עד לימים הראשונים של יולי 1920, כאשר נכנסו העירה הצבאות הבולשביקיים.

המטבח העממי (בית התמחוי)

ארוחת צהריים לחיילים יהודיים במטבח העממי. במרכז – יושב הראש פרוזנסקי [הבן]

חבורת עסקנים חברתיים בחגיגת ל"ג בעומר

המנהל ויינברג [ראשון מימין] עם המורים בבית ספרו, בשנת 1916

מכבי האש המתנדבים בקובל מתכוננים למיצעד

הנהלת המטבח העממי בארוחת צהריים לחיילים יהודיים

פרק ח הצבאות הבולשביקיים באים והולכים – הפולנים שוב כאן – בולאק-בלאכאוויטש

כאשר נכנסו יחידות הצבא הבולשביקי העירה (במלחמת פולין-רוסיה 1919-1920), נעשה מייד קל על הנשמה. הנשימה נעשתה חופשית יותר, כי לפחות היתה תחושת ביטחון בחיים. אומנם מייד הורגש מחסור במוצרי מזון שונים ופשוט לא היה מספיק לחם והאנשים היו מוטרדים ומבולבלים מהמצב הבלתי שקט וחששו מפני מה שעלול להביא בוקר המחרת. אבל בכל זאת גילו הכל התנהגות שלווה. הראשונים שחשו בסדר החדש היו היהודים העשירים. (שכן הבולשביקים) החלו להחרים אצלם את המחסנים המלאים בסחורות ולהוליך אותן אל מחוץ לעיר.

חזית הלחימה היתה קרובה. סוחרים לא סחרו, בעלי מלאכה עבדו רק מעט והכל חיו רק ממה שהכינו לעצמם קודם לכן. משפחות שלמות, גברים, נשים וילדים, נהגו לפשוט על הכפרים, השדות והיערות ולהביא משם מצרכי מזון. חלקם אף הפכו זאת לפרנסה, על ידי מכירת המוצרים שהביאו, כגון תפוחי אדמה, קמח, פירות וכדומה, לאחרים. אבל מצב זה לא נמשך זמן רב. שכן עד שהתושבים התבוננו סביבם די הצורך ולפני שהצליחו להתאים את עצמם לסדר החדש, עם ההוראות והפקודות החדשות לבקרים שהוציא השלטון, לפיהם צריכה האוכלוסייה האזרחית בעיר להתנהג וכולי, הורגשה לפתע תנועה ויציאה ממגורי הצבא של הכובשים החדשים. היה ברור כי משהו עומד להשתנות.

ואכן לא עבר זמן רב והצבא (הבולשביקי) החל להתפנות. המוני חיילים רכובים על סוסים ורגליים, עם עגלות המוליכות פצועים, החלו לעבור בעיר בבהלה ובחיפזון. הצבא שהיה מוצב בעיר גופה, כגון מפקדת העיר, לא הספיק לקחת איתו הרבה מכלי המלחמה שלו והשאיר מחסני תחמושת שלמים. קרונות אספקה נותרו עומדים באמצע הרחוב – והחיילים נעלמו.

העיר מצאה את עצמה באותו יום [היה זה ערב ראש השנה] במעין "שטח הפקר", ללא כל צבא מכל צד שהוא. רק מאוחר בערב החלו להיראות חיילי החלוץ הפולני הראשונים. אחריהם הגיע הגוף המאסיבי העיקרי של החיילים (הפולניים) – והשלטון הפולני חזר אל העיר, כדי להישאר בה באורח קבע. זמן קצר לאחר שהפולנים נכנסו והחלו לנהל את העיר מחדש, החלו שוב יהודים לחוש בסדר החדש. סדר של רציחה, גניבה, גזילה ואנטישמיות, שהפולנים הצטיינו בה מאז ומתמיד.

הרבה דאגות אפפו אז את בני העיר. היו דאגות פרנסה והיו דאגות מכך שפשוט לא היה מה לאכול, שכן עוד קודם לכן חסרו מצרכי מזון חיוניים והלחם הפך ללוקסוס. [כמה אופים אפו לחם מתערובת של קמח ערמונים, נסורת עץ ואחוז מסויים של קמח שעורה. וגם לחם זה היה בצמצום ונחטף ברגע שיצא מהתנור]. ולכל אלה נוספה הבהלה שגרמו התנפלויות ה"האלערטשיקים" הידועים לשימצה מאותם זמנים. היו אלה חיילים פולניים בפקודם של קצינים צרפתיים, שבראשם גנרל האללער.

בהתנפלויותיהם על יהודים חפים מפשע הם הטילו אימה ופחד על היהודים בעיר. ליהודים מזוקנים הם חתכו את הזקן בכידוני הרובים ולא מעט פעמים פשוט קרעו בידיהם את הזקן ביחד עם העור. ואכן לא מעט יהודים, קשישים וצעירים (שזקנם נתלש), נראו הולכים ברחוב ובבית הכנסת, כשסנטרם חבוס במטפחות, כדי להסתיר את החרפה ואת הכאב.

בנוסף לכך, עברו על קובל עוד כמה ימים של בהלה גדולה, שבה פחדו יהודים לחייהם. היה זה כאשר הפושע הנודע גנרל בולאק בלאכאוויטש הופיע בסביבות העיר עם כנופיות הביריונים שלו. אלה השתתפו עם הצבא הפולני במלחמתו נגד הבולשביקים, אבל בכל מקום שאליו הגיעו, קודם כל רצחו את האוכלוסייה היהודית והרסו ופגעו ברכוש יהודי.

ידיעות נוראות אלה התפשטו במהירות בערים ועיירות יהודיים מקרוב ומרחוק. על כן, כאשר נשמע אצלנו שכנופיות בלאכאוויטש מתקרבות העירה, פרצה בהלה ומהומה.

היה זה כבר לאחר שהבריונים עברו בעיירות ובכפרים הסמוכים לעיר, כגון קאמען-קאשירסק, ראטנע, קרעמנע, ליבעכין ועוד, ובכל מקום הם רצחו יהודים רבים מאלה שלא הספיקו להימלט על חייהם ולברוח אל היערות ולמקומות אחרים, כפי שעשו רוב היהודים במקומות המוזכרים לעיל ובעיירות אחרות. בוקר אחד, התעוררה העיר לשמע הידיעה, כי "הבאלאכאוויטש באים". הבהלה והבילבול היו גדולים עד לאין שיעור. בעלי הבתים בעיר התכנסו מייד להתייעצות, מה לעשות כדי למנוע את הסכנה המתקרבת. במקביל החלו להתכונן אנשי "בריגאדת האגרופים", שהיתה מורכבת מסבלים, בעלי עגלות, קצבים וגם צעירים מבתיים בורגניים, שכבר הראו בעבר את "עבודת הכפיים" שלהם למי שנטפלו ליהודים.

הפעם העניין היה רציני מאוד ומסוכן ועד מהרה התארגנו (בעלי האגרוף) בצורה נאותה וניצבו הכן לכל צרה שלא תבוא.

בינתיים החלו לזרום העירה פליטים יהודים עם חבילות ושקים, עם נשותיהם וילדיהם. הם באו מאיזור ה"גארקע" (גורק), הנמצא במבואות העיר. הם הלכו בדרך בריסק, מהכיוון שבו ציפו לבואם של ה"באלאכאוויטש".

בהתייעצות שקיימו בעלי הבתים נבחרה משלחת של נכבדים, פני העיר, יהודים ונוצרים, והם הלכו למפקד העיר ולאישים בעלי השפעה אחרים [כמובן לא בידיים ריקות...]. ואכן מאמץ המשלחת נשא פרי ובהתערבותם (של האישים השונים) הוחלט שבאלאכאוויטש וכנופיוות השודדים שלו לא יעברו דרך קובל. ואכן כך היה. ברגע האחרון, כאשר הם (הכנופיות) כבר ניצבו לפני העיר מוכנים להיכנס לתוכה, הם פנו לדרך אחרת ולא נכנסו העירה. כך עבר אותו יום בפחד ומורא, אך האסון שאיים על העיר התפוגג.

בהזדמנות זאת ברצוננו לציין, כי לאחר הפוגרומים הנזכרים לעיל ורצח היהודים על ידי הבאלאכאוויטש באזורנו, הובאו אלינו העירה יתומים רבים מהערים והעיירות השכנות, מקאמען-קאשירסק (קמין-קישירסק), ראטנע, קיפטיטשעוו, קרעמנע, טריסק, יורעוויטש ומקומות אחרים.

כל היתומים הללו נקלטו בבית היתומים העירוני, אבל מחוסר מקום למספר כה גדול של ילדים, היה הכרח להעביר את חלקם לבתי היתומים בסארנע (סרנה) וברוונע (רובנו).

העסקנים הקובלאיים השקיעו את עצמם רבות בחינוך ילדים אומללים אלה, ודאגו לכך שבנוסף לטיפול ולהזנה במובן הטוב ביותר של המלה, גם יעניקו להם שם לימודים וחינוך יהודי וכללי.

כאן המקום להזכיר אחד מהעסקנים המסורים והנאמנים ביותר של בית היתומים הקובלאי, עורך הדין **עפלבויס (אפלבויס)**. הוא היה יהודי מתבולל, שלא התערב כלל בעניינים יהודיים אחרים. אף פעם הוא לא ביקר בבית הכנסת ובכלל היה רחוק מיהודים ומיהדות. אבל למען בית היתומים הוא היה מוכן ממש למסור את נפשו. מדי פעם ראו אותו עובר ברחוב עם כמה יתומים. בשבת הוא נהג ללכת לבתי הכנסת ולבתי המדרש, עיכב שם את הוצאת ספרי התורה לקריאת הפרשה, ונשא נאומים, מחציתם ברוסית ומחציתם בידיש רצוצה, בהם ביקש והתחנן לפני היהודים שיעזרו ויתמכו בבית היתומים.

לא פעם, בעת שדיבר אל הקהל על היתומים הבודדים, היה פורץ בבכי. הוא היה כל כך מסור ונאמן להם, עד כי החלו לכנותו "אבי היתומים".

עסקנית מסורה ליתומים, או מוטב לומר ליתומות, היתה העלמה האינטליגנטית **רייצע לעווין (רייצה לויין)**. כמעט יום וליילה לא עזבה את בית היתומים, שם השגיחה על מחלקת היתומות, השגיחה שמאומה לא יחסר ושמרה עליהן כאם טובה מסורה, הדואגת מאוד לילדיה.

היא, **רייצע לעווין**, ממש כמו עורך הדין עפלבויס, הלכה תמיד ברחוב מלווה ביתומות, שהיתה צריכה לדאוג להם למשהו או לסדר אותן איפה שהוא. וכך זכתה העלמה רייצע לעווין לכינוי "אם היתומות".

ילדים רבים מבתי היתומים הנזכרים נשלחו לאחר מכן, בעזרת ה"גוינט" לבתי יתומים בצפון אמריקה, בדרום אפריקה ובארגנטינה.

פועלים במאפיית המצות של נחמן מינציס

תזמורת הכבאים הקובלאית בשנת 1919

משלחת יהודית נפגשת עם נשיא פולין מושטשיצקי, בעת ביקורו בקובל. מסומנים במספרים: 1 – הרבי הפרוזשאני, 2 – ראש הישיבה, 3 – הרב ר' נחום משה'לע טווערסקי (טברסקי); 4 – אפרים דיין, 5 – הרבי מטריסק, ר' וועלוועלע (וולולה) ז"ל

חלק מחברי ועד בית היתומים. במרכז - רייצע לעווין. לימינה - אשר ערליך. לשמאלה - זיסיה וויינפער

חלוקת חבילות מזון ובגדים לילדי עניים, לקראת החגים

ועדת המטבח העממי בעת חלוקת מזון.
מימין לשמאל: רייצע לעווין, העלמה בוראק, לאנגער, בנציון שדכן, שייקע פרידמאן, ניימארק ואחרים.

פרק ט

תחת השלטון הפולני – הגירה – עלייה – ערב חורבן

לאחר תקופה של פחד נורא (בעיקבות המאבק בין פולניה לרוסיה הסובייטית על מערב אוקראינה ורוסיה הלבנה, שהסתיים בנצחון הפולנים), החלו החיים בקובל לחזור למסלול נורמלי, תוך התאמה לסדרים הפולניים החדשים. יהודים שוב עבדו, סחרו ושוטטו. אומנם חלקם הגדול התקשו, התקשו מאוד, למצוא פרנסה, אך בכל זאת הצליח הרוב הגדול לחיות, מי טוב יותר ומי גרוע יותר.

חיי החברה, לעומת זאת, דווקא התחזקו והתרחבו. היו אלה הימים של מייד אחרי הצהרת בלפור. הרעיון הציוני-לאומי התפשט בקרב חוגים רבים של נוער ומבוגרים. החלו להופיע בתי ספר יידישאים ועבריים. שורה שלמה של מוסדות וחברות יהודיות חזרו לפעול לאחר תקופת השבתה ומוסדות יהודיים חדשים רבים נפתחו. החלו להופיע השבועון "קול קובל", בעריכת **יאנקל בוראק**, הירחון העברי-יידי "על המשמר" ועוד כתבי עת אחרים. הוקמו אירגוני צופים וספורט, כגון "הצופים", "מכבי", "חשמונאי" ואחרים. בכלל חזרה לפעום פעילות יהודית חברתית ענפה, אף כי מבחינה כלכלית היו בצרות תשעים ואולי יותר אחוזים מהאוכלוסייה היהודית.

הממשלה הפולנית, בשאיפתה ובלחצה להביא לפולניזציה של "השטחים" (שנכבשו במערב אוקראינה ורוסיה הלבנה), החלו ליישב באזורנו משפחות פולניות חדשות, שהובאו מלב פולין. בדרך כלל היו אלה איכרים חסרי קרקע ועניים. כן הגיעו העירה הרבה פקידים של ממשלת פולין החדשה ועובדי רכבת, אבל אלה כמעט שלא הביאו עמם שיפור כלכלי, כי ביחד עם המושלים החדשים והמהגרים הפולניים החדשים, הגיעה גם תנועת "רק משלנו" (שביקשה מהפולנים לקנות רק אצל פולנים) וחוקים אנטישמיים מיוחדים ורדיפות אחרות, שפגעו בכל תחומי החיים היהודיים, והיהודים נעשו עניים ומדוכאים יותר ויותר.

באותה תקופה מנתה האוכלוסייה היהודית בקובל קרוב ל-30 אלף נפש. המיסוי המיוחד שהוטל על סוחרים יהודים, תעשיינים, חנוונים ובעלי בתים, כגון "דאכאדאווע" (מס הכנסה), "אבראטאווע" (מס מחזור), "מאיאנטעקאווע" (מס רכוש), "מעשקאניאווע" (מס עירוני) ומיסים מקומיים נוספים שצצו מדי פעם, היקשו מאוד על המצב הכלכלי של היהודים שגם בלעדיהם היה גרוע, והיהודים בעלי החנויות הקטנות והפרנסות הדלות לא יכלו לשלם מיסים אלה. במשך תקופה מסוימת נפוץ באזורנו, כמו בפולין כולה, הכינוי הידוע לשמצה "עגלת גראבסקי" (ולדיסלב גראבסקי, ראש הממשלה ושר הכספים של פולין בשנים 1924-1925), שלקח את חפצי הבית האחרונים מאלה שלא יכלו לעמוד בדרישות המס.

החלו להיראות ברחובות יהודים רבים, סוחרים גדולים לשעבר, גבירים גדולים לשעבר, ובעיקר בין אלה שחזרו מרוסיה, [שם שהו בימי המלחמה], יהודים מכובדים ואינטליגנטיים שעל פניהם עדיין ניכרו גדולתם ועושרם מלפני המלחמה, כאשר היו מה שכונה "מנהלי העיר" – ועכשיו התהלכו בצעדים איטיים, מהוססים, בהליכה נוסח שבת ויום טוב, אבל באמצע השבוע [סימן לדלות], כי לא היה להם משהו אחר לעשותם ובכלל משהו לעשות. יהודים אלה כבר איבדו את התקוה, את האמונה שיזכו לראות זמנים טובים יותר. היו אלה, במלה אחת, יהודים בירידה.

אבל העיר ידעה, ראתה ולא שתקה. נוסד חוג מצומצם של אנשים שסייעו בסתר ובסוד למשפחות הסובלות הללו במיצרכים החיוניים הבסיסיים ביותר. כל זאת – במיסתרים, שאיש לא ירגיש בכך, חלילה. זה היה מתן בסתר אמיתי.

מייסדי ה"מתן בסתר" ומנהיגיו היו אלטער סתת המצבות [שלום וועקסלבוים] ושמחה הינד. בעניין זה ברצוננו לציין, כי היו אצלנו בעיר כמה נשים, דווקא מהמעמד העני, אבל הבעל-ביתי (המסורת), שנהגו לקחת מדי יום שישי חלות וכסף ולחלקם ב"לינת הצדק", "ביקור חולים", בכלא וגם למשפחות כאלה שרק הן [הנשים המתרימות] ידעו ששם זקוקים מאוד לסיוע.

וכך, בדרך זו, נמשכו החיים אצלנו בעיר במשך כמה שנים. מצב זה של דיכוי מצד אחד ושל התדרדרות מהצד השני, פגע עוד יותר, והרס כלכלית ומוסרית את האוכלוסייה היהודית. יהודים, ברובם כאלה שכבר לא היו להם כל סיכויים להבטיח את קיומם, וכבר היו במצב של באו מים עד נפש, החלו לנדוד אל מעבר לים. יהודים סוחרים, שלא נדע, שלא הרוויחו מספיק כדי לשלם את המיסים, יהודים בעלי מלאכה, שהחלו לרדת לחייהם ב"צד" (מס האיגוד המקצועי), פועלים יהודיים מובטלים וסתם יהודים "מסובבי מקל הליכה". מי מהם שרק היה יכול לאסוף את הוצאות הדרך, יצא לנדוד. החלו "להבקיע את הים". הנסיעה לא היתה קלה כל כך, כפי שהדבר נדמה. אבל נסעו. מי לצפון אמריקה, אם הצליחו לקבל מקרוביהם שם "ניירות דרישה" [נפתחו אז גם סוכנויות שתמורת סכומים נכבדים העבירו לצפון אמריקה עשרות צעירים שלא היו להם "ניירות דרישה"]. והיו שנסעו לארגנטינה, ברזיל וארצות אחרות.

גם לארץ ישראל נסעו אז משפחות רבות ויחידים, שרבים מהם דווקא לא היו מהעניים. היו אלה צעירים ציונים אידיאליסטיים, שחיסלו את עסקיהם [כגון משפחות **גייער**, **גיטעליס** ואחרים], ונסעו לארץ ישראל במחשבה לעזור לבנות את הארץ. אבל למרבה הצער [בגלל המשבר הכלכלי ששרר אז בארץ ישראל] חזרו חלק מהם לקובל לאחר שהות קצרה שם. אבל גם אלה לא איבדו את אהבתם לארץ ישראל והמשיכו לפעול ולנהל תעמולה לרעיון ולאידאל הציוני [**ווייסברויט**, **גיטעליס** ואחרים].

שנים עברו והמצב רק נעשה גרוע וקשה יותר. האנטישמיות התחזקה והלכה עד כדי כך שהנוער האנטישמי החל לנהוג באלימות. הסטודנטים הפולניים בבית הספר "מרניצ'ה" [**בית הספר הגבוה למדינה**] התנפלו והיכו יהודים ברחובות והרסו חנויות יהודיות. [אגב, כמה מהם, מהסטודנטים ה"מיערניקים", נלכדו **בידי יהודים**], הוכו עד שבירת עצמות וכמה מהם אפילו הושלכו מהגשר העירוני למי הנהר]. כל מי שיכול היה, הציל את עצמו. שוב על ידי הגירה. למרות שככל שעבר הזמן, היה קשה יותר ויותר לצאת. דלתותיהן של מדינות ההגירה החלו להינעל. אבל בכל זאת היו כמה מאושרים שחשו באורח אינסטינקטיבי בסערה המתקרבת, בחורבן העומד לבוא, והם עשו כל מאמץ כדי לנסוע לכל אשר ישאו אותם עיניהם. אז החלו שוב לנסוע קבוצות רבות של חלוצים לארץ ישראל, ושם נשארו עד היום הזה.

כך, פחות או יותר, חיו וסבלו אצלנו בעיר עד 1939, כאשר הרוצח הגדול ביותר בעולם, היטלר ימח שמו, הצית את העולם במלחמה העולמית השנייה ועשה כל מאמץ כדי להשמיד את כל העם היהודי במו ידיו העקובות מדם ובדיוק כמו לכל שאר הערים והעיירות היהודיים, הגיע גם אלינו העירה.

על אותה תקופה מקפאית דם, שעברה על יהודי קובל מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה עד למותם על קידוש השם בשנת 1942, יש לנו מידע של עדי ראייה שנמצאו בקובל בזמן הכיבוש הרוסי והגרמני, וחיו עם היהודים שם בגיטאות [**לאלא ראכווארגער-קראוטשינסקא** (**לולה רוכוורגר-קרביץ?**), **איציק פינקלשטיין**], שניהם כעת בארגנטינה, **ומשה בעבטשוק**, כעת בפולין], ולמזלם עלה בידיהם להינצל ולא ליהרג כפי שכל העדה של יהודי קובל נרצחה בידי הרוצחים הגרמניים והאוקראינים, ימח שמם וזכרם.

"הצופים" משתתפים בקבלת הפנים לפילסודסקי בקובל. [בחזית – לוסיה חודורוב]

זוגות מתרימים ב"יום פרח" (יום התרמה) לטובת "קופת חולים" בקובל.

הנהלת "טאז" בקובל

המארגנים והמתרימים ב"יום פרח" לטובת תלמוד תורה [במרכז ה' פרוזשאנסקי האב]

חברים נפרדים מקבוצת עולים לארץ ישראל.
עומדים: ראשון מימין – לוסייה חודורוב. ראשון משמאל – אהרן וורבה.

מתפללי השטיבל הריזשיני נפרדים מיוסקה מאנדעל [במרכז] לקראת עלייתו לארץ ישראל.

ידידים ועסקנים באירוע פרידה לכבוד פרופסור ראובן ארליך, לקראת נסיעתו לארגנטינה.

פרק י.

מלחמת העולם השנייה – הסובייטים משתלטים על העיר – החיים בעיר תחת השלטון הרוסי-סובייטי

כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה וגרמניה התנפלה על פולין (ב-1 בספטמבר 1939), ורוסיה חתמה עם גרמניה על ההסכם ה"רוסי-גרמני" [הסכם מולוטוב-ריבנטרופ], שהביא לכך ששתי המדינות הנזכרות לעיל חילקו ביניהן את פולין, נפלה עירנו קובל תחת השלטון הרוסי-סובייטי.

הגבול הרוסי-גרמני באזורנו היה אז לאורך הנהר בוג, הנמצא 70 קילומטר מערבית לקובל. באותה תקופה זרמו יהודים רבים, בעיקר צעירים, שבאו מעברו השני של הבוג, לאחר שנמלטו בעוד מועד מערים ועיירות פולניות, שלאחר מכן נכבשו בידי הצבאות הגרמניים.

כאשר הטנקים הסובייטיים הראשונים, שלצידם צעדו חיילים וקצינים על מלוא ציודם ונשקם, נראו בעיר, קידמה האוכלוסייה היהודית את פניהם בפרחים והשמיעה הרבה סיסמאות וקריאות תמיכה בכובשים החדשים עם מנהיגיהם.

הרוסים התארגנו בעיר והקימו מועצה שניהלה את כל ענייני העיר.

ככל שהאוכלוסייה היהודית היתה בטוחה שלא יאונה להם כל רע וכי השלטון החדש ידאג לאספקת מזון לתושבים, הורגש מייד מחסור במוצרי מזון. חסרו לחם, קמח ואמצעי מחיה בסיסיים אחרים. הרוסים תפסו את כל המוסדות והמיתקנים הציבוריים בעיר, והמועצה הוציאה הוראה לכל האוכלוסייה האזרחית להירשם. הוראה זו, כמובן, בוצעה מייד.

ההנהלה העירונית הצבאית תפסה גם שורה של חנויות גדולות ושירותים, כגון חנות הסידיקית של **יוסף שוחט**, החנות הסיטונית של **באקאליי**, טחנותיהם של **ארמניק וצוקערמאן** וחנויות גדולות דומות, שבעליהן לא הורשו להיכנס אליהן, והסחורות והמזון שהיו בהן נמכרו לאוכלוסייה במחירים זולים. כל שאר החנויות הקטנות, המפעלים הקטנים ובתי המלאכה של כל המקצועות והמלאכות, לא נתפסו ויכלו להמשיך במסחר ובמלאכה כמו קודם, אבל תחת השגחת השלטונות, שדאגו לכך שהמחירים לא יהיו גבוהים מדי.

כן הוקמו מפעלים שיתופיים קטנים, שנוהלו יחדיו על ידי פועלים ובעלי בתים לשעבר. חומרי הגלם שנדרשו למפעלים הללו ולמפעלים הזעירים האחרים, ומוצרי מזון עיקריים כגון בשר, קמח ואחרים, סופקו תחת פיקוח קפדני, באמצעות מועצת התזונה. במקביל הותר לעסוק במסחר זעיר בין האוכלוסייה העירונית האזרחית לבין האיכרים מכפרי הסביבה, שנהגו לבוא העירה בימי השוק והירידים, כדי למכור את מוצרי הכפר שלהם.

בזמן הראשון הזה של הכיבוש הרוסי, נשלחו מהעיר לעומק רוסיה, כחשודים בפטריוטיזם פולני או גרמני, הרבה פולנים עם משפחותיהם. גם כמה משפחות יהודיות עשירות [ארמאניק ואחרים] נשלחו לסיביר כבורגנים או מכיוון שעברו על ההוראות והתקנות החדשות.

בזמן הגירושים הללו נעלם מהעיר **יוסף שוחט**, הסוחר והגביר הידוע והמכובד, מבלי שאיש ירגיש בכך ומבלי שיודע באיזה אופן. היו שאמרו, כי תמורת תשלום נאה קיבל מטוס, שהעביר אותו למקום מיבטחים אי שם בחו"ל וכי משם הוא עבר לצפון אמריקה [אבל איש לא היה בטוח בכך]. כל אלה קרו בחודשים הראשונים של הכיבוש הרוסי. מאוחר יותר קיבלו החיים אופי יותר שליו ויציב והיהודים כבר החלו להתרגל לצורת החיים החדשה ולמחשבה, כי כך צריך להיות.

זאת בפרט, לאחר שהחלו להגיע ממקורות שונים ידיעות ולחישות בלתי רשמיות באיזו ברבריות מתייחסים הגרמנים, הנאצים, לאוכלוסייה היהודית בערים ובעיירות מהצד השני של הגבול, שם נמצאים הגרמנים. בוודאי שכאן בקובל היו מרוצים ומאושרים מכך שקובל נפלה תחת השלטון הרוסי, שבחסותו החיים הפיזיים של היהודים מובטחים ובמספר מקרים אפילו מועדפים על פני האוכלוסייה הפולנית. אבל מצד שני שררה בקרב חלק מהיהודים אי שביעות רצון מסויימת [מובן מאליו שלא הציגו אותה בגלוי], מפני שהרי לא היו לגמרי חופשיים לעסוק במסחר, לעבוד במה שרוצים ואיך שרוצים, כפי שהיו רגילים קודם אצל הפולנים. אומנם בעת השלטון הפולני סבלו היהודים מאנטישמיות קשה ונאלצו לעמוד ברדיפות ונגישות שונות, אבל כל זה כאילו נשכח, כי עכשיו חשו יהודים שאינם חופשיים ושידיהם כבולות במסחר הרבה יותר מקודם.

הכל היה תחת ביקורת והשגחה קפדנית של השלטון הסובייטי על כל פרט קטן במסחר ובתעשייה. זאת אל תעשה ואת ההוא אל תמכור. הכל היה חייב בדיווח וברישום במוסדות השלטון הנוגעים בעניין, ושום דבר, אפילו הקטן ביותר, לא יכול היה להיעשות ללא היתר מהשלטון הצבאי ואפילו מן האזרחי, שהיה בדרגה נמוכה יותר ונאלץ בעצמו לדווח על כל דבר להנהלה הצבאית של העיר.

אבל כאמור, התרגלו האנשים לאט לאט ובמשך הזמן, לצורת החיים החדשה וברצון או שלא ברצון, התאימו את עצמם לכל, אם היה להם נוח בכך או לאו. מפני שכל ברירה אחרת הרי לא היתה. הכאיב מאוד ליהודי קובל כאשר מייד עם כניסת הרוסים העירה נסגרו הגימנסיה העברית "תרבות" ובית הספר "הרצליה" [מאוחר יותר נפתחה גימנסיה יהודית] והנוער היהודי הלומד, שעד כה חונך בעברית ודיבר בה, לא היה לו היכן להמשיך את לימודיו. בחדרים מהסיגנון הישן כן הירשו ללמד ילדים ומורים מבתי הספר הסגורים נתנו שיעורים פרטיים בבתי יהודיים.

כל בתי הכנסת ובתי המדרש היו פתוחים לכניסה חופשית של מתפללים יהודיים כמקודם, פרט לבית המדרש העירוני הגדול, שהפך בידי הרוסים למחסן צבאי. החיים הלאומיים-חברתיים היהודיים בעיר, בכל צורותיהם וגוניהם, שהתנהלו קודם לכן, נעצרו וקוצצו והפעילות הוגבלה רק לסיוע כלכלי, סוציאלי או פילנטרופי.

הנוער נהג להתכנס לבילויים בערבים באולמות הריקודים ובמקומות בילוי אחרים, כגון תיאטרון וקולנוע. צעירים רבים החלו לעבוד במוסדות ובמשרדים ממשלתיים והתמנו למישרות שונות. גברים בגיל צבא נקראו לשירות צבאי ונשלחו לרוסיה לשרת שם במקומות שונים.

באותו זמן אירע מקרה שעשה רושם גדול בעיר. זוג שהיה להם מקודם ניירות דרישה (ויזות לארץ ישראל, שנשלחו על ידי) קרוביהם בארץ ישראל, הורשו על ידי הממשלה הסובייטית, לאחר מאמצים ממושכים,

לצאת את הארץ. ביום שבו נסעו מהעיר, ליוו אותם יהודים, גדול כקטן, במבטי קנאה, על כך שהיה להם המזל והזכות לנסוע. הכל איחלו לעצמם בדממה, שגם הם יזכו בנס כמו זה שאירע לזוג המאושר הזה. בתנאים כאלה נמשכו החיים תחת השלטון הרוסי החדש, במשך שבעה חודשים. עד שבוקר אחד הופיעו על קירות הבתים בכל הרחובות, הודעות שבהן נאמר, כי כל מי שרוצה לעבור לצד הגרמני, כדי להתאחד מחדש עם משפחתו הנמצאת שם, צריך להירשם ואז יקבל היתר לכך. ואכן, יהודים ונוצרים רבים, שבני משפחתם נמצאו בפולין מהצד השני, תחת הכיבוש הגרמני, באו להירשם. שלושה חודשים לאחר ההרשמה – היה זה ב-10 ביולי 1940 בשעה 3 לפנות בוקר – העירו את כל היהודים שנרשמו לעבור לאיזור הכיבוש הגרמני. התירו להם לקחת עמם לדרך רק חבילה קטנה עם הדברים הנחוצים ביותר [כמה בגדים ומזון], ריכזו אותם במקום אחד ומשם שלחו אותם לעומק רוסיה. מאומה לא עזר, לא בקשות ולא השתדלויות. מה גם שלא היה זמן לכך, כה מהיר כברק נעשה הדבר. לעומת זאת הפולנים, הגרמנים והאוקראינים שנרשמו, נשלחו כפי שהובטח להם אל צידו השני של הגבול, לפולין תחת הכיבוש הגרמני. באותו רגע לא יכלה האוכלוסייה היהודית להבין את היחס של השלטון הסובייטי ליהודים, יחס שנראה כהבעת אי אמון בהם, וצעד שלילי לגביהם. אומנם לאחר מכן התברר כי הודות לצעד זה ניצלו המגורשים מהשמדה. אבל באותו רגע היה זה – כאמור – דבר מטריד ובלתי מובן. הצעד נראה כאי-הבנה, מפני שהמשמעת והנאמנות של האוכלוסייה היהודית לשלטון הסובייטי היו מושלמים וכך גם נותרו לאחר מכן. רק ברקע היתה, כאמור, מידה מסויימת של אי שביעות רצון מוסתרת, בגלל השינוי בצורות החיים והתחושות הלאומיות, כמו במובן הכלכלי, שהיהודים היו מוכרחים [גם אם לא ברצון] להתאים אליהם את עצמם, כי כך היתה ההוראה והחוק של השלטון החדש. וכך התנהלו החיים כהרגלם עד ל-22 ביוני 1941 כאשר הגרמנים ימח שמים התנפלו על רוסיה ללא הצדקה.

פרק יא

התנפלות הגרמנים על רוסיה וכניסתם לקובל

בערב הקיצי של יום ראשון, ה-22 ביוני 1941, כאשר העיר עדיין היתה שקטה ושלווה יחסית, כרגיל לימי ראשון, נפגשו יהודים מי עם בני משפחתם לבלות מעט ומי באירוע חברתי. בני הנוער בילו בין השאר באולם ריקודים ואחרים סתם טיילו ברחובות ושוחחו בנעימות. לפתע נשמע רעש חזק של מטוסים מתקרבים, והדבר משך את תשומת לבם של הכל. אף כי לא היה נדיר לשמוע רעש מטוסים, שטסו לעיתים תכופות מעל לעיר, חשו הכל כאילו הפעם זה שונה מהרגיל. לכולם היתה לפתע תחושה מוקדמת של דאגה, חוסר ביטחון ופחד, בשומעם פתאום בערב הקיצי השקט והנעים, את רעש נחיל מטוסים, המתפשט כעופות טרף על פני השמיים מלאי הכוכבים. הכל יצאו מבתיהם לרחוב, כדי לראות מה קרה פתאום, ואילו מטוסים אלה שהופיעו לפתע בהמוניהם באמצע הלילה. הכל התבוננו בשמים בראשים מתוחים והיהודים העלו השערות וסברות שונים. אחדים הבינו, כי אלה סתם תמרונים של כוחות האוויר הסובייטיים. אחרים – שבוודאי שולחים כאן צבא באוויר לגבול הגרמני, כדי לתגבר שם את העמדות, כי משהו מדברים ומשהו כבר שמעו אומרים דברים העוברים מפה לאוזן, שלא הכל חלק ולא הכל בסדר בין רוסיה עם "הידיד" החדש (גרמניה הנאצית), שמלכתחילה לא היה בו אמון, אבל כנראה שמסיבות דיפלומטיות וחישובים צבאיים ועניינים אחרים, היו מוכרחים להשתיק זאת בינתיים, כדי להיטיב להתכונן מבחינה צבאית ולשמור על הגבולות וכולי. כך עמדו יהודים ושוחחו כמנהגם.

גם אנשי צבא רוסיים, חיילים וקצינים, שבילו בלילה זה במועדוניהם ובבתיהם הפרטיים, יצאו לרחוב והתבוננו בשמים, מעט נרגשים ותמהים. אפילו להם, כך נראה, היה חידוש בהופעת המטוסים הרבים כל כך בצורה פתאומית כזאת, וגם אצלם היו חילוקי דעות לגבי מקורם. של המטוסים, כמובן. הרי זה בכל זאת היה ערב, (היה חשוד) והם טסו בגובה רב. אבל בכל זאת הגיעו למסקנה, כי אלה "נאשי", שלנו, כלומר רוסיים. כך אמרו החיילים והקצינים בפירוש: "טא נאשי" (כך שלנו). וכאשר קצין אומר כך בכבודו ובעצמו, הרי הוא יודע מה הוא מדבר ואז אין מה לפחד, ומדוע צריך להיות מוטרידים? ואכן הכל נרגעו מעט וחזרו לבתיהם. אבל היתה זו שלוה מעושה, כי בלב פנימה היה לכל אחד בכל זאת קצת פחד ואות אזהרה, שמשהו לא טוב עומד בפתח, בין אם המטוסים יהיו רוסיים או בכלל גרמניים. והלילה בכלל לא עבר בבתי היהודים בשקט.

וכפי שניבא ליבם של יהודים רבים כל כך, שוב נשמע עם עלות השחר, באור ראשון, שאון בואם של מטוסים רבים מעל לעיר. מייד נשמעו פיצוצים עזים של פצצות מתפוצצות, שהרעידו את האוויר. מבוהלים יצאו כולם מבתיהם לרחוב כדי לראות מה קרה. הפעם כבר היו משוכנעים הכל שאלה מטוסים גרמניים. הם השליכו פצצות בקירבת תחנת הרכבת וב"קובל ווטאראיי" ("קובל השניה" - צפונה לפסי הרכבת שחצו את העיר, אזור בו כמעט לא גרו יהודים), לא הרחק מפסי הרכבת, וגם ב"חולות" על הגינה ליד בית ה"קראסאוויצעס" ("היפהפיות" - בית קפה ידוע בקובל). בהפצצה זו נהרסו כמה בתים וכמה אנשים נהרגו. פחד ומורא אפפו את הכל נוכח ההפצצה הפתאומית שלא ציפו לה. כרכרות העזרה הראשונה התרוצצו בעיר, כדי לאסוף את הפצועים וחשו ממוקם אחד למישנהו כדי לכבות את הבתים העולים בלהבות. החיילים שהתאכסנו בקסרקטין ב"גורקי" ובבתים פרטיים, נראו מתחילים להתכונן לעזיבה בחיפזון ובבהלה. רכב צבאי, טנקים, ציוד צבאי אחר וכלי מלחמה, הופיעו בעיר במלוא ציודם וחימושם. גם מטוסים רוסיים כבר נראו טסים והבהלה והפחד היו גדולים עד לאין שיעור, כי כבר נודע, שגרמניה תקפה את רוסיה ללא התראה והכל חשו מייד, כי אסון גדול מתקרב.

מחשש להפצצות נוספות, נמלטו רבים אל מחוץ לעיר, לשדות ולחורשות. היו שהתחבאו במרתפים ובבתי אבן. יהודים רבים התחבאו עם נוצרים ב"קוסטשיאל" (הכנסייה הפולנית) שבקרבת "פאמיאטניק" (הגל-עד שמימי נפוליון), שהכומר שלה הזמין גם את האוכלוסייה היהודית לבוא לשם כדי למצוא מחסה מפני ההפצצות.

כמה ימים נמשכה הפניקה בעיר. החלו לבוא מהחזית חיילים פצועים רבים ובתי החולים נתמלאו בהם. גם בתי ספר, בתי כנסת ובתים אחרים ומיתקנים הפכו במהרה לבתי חולים עבור החיילים הפצועים הרבים שהגיעו. במקומות אלה קיבלו הפצועים עזרה ראשונה ומייד נשלחו הלאה.

מההפצצות התכופות והקרבות באוויר, בין המטוסים הגרמניים והרוסים, נעשו האנשים מבולבלים והתרוצצו ממוקם אחד למישהו, מבלי לדעת מה להתחיל לעשות ואיך להציל את עצמם. החזית התקרבה לעיר מיום ליום ואפילו משעה לשעה. שכן כידוע ההתקפה הגרמנית על רוסיה היתה בוגדנית וללא התראה, והכוחות הרוסיים הקטנים במספר לא יכלו ברגע הראשון להתייצב בכל עוצמתם נגד האויב והיו מוכרחים לסגת.

פורסמה הודעה, כי מי מהיהודים שרוצה בכך, יכול לבוא עם הצבא הרוסי הנסוג. צעירים יהודיים רבים וגם יהודים מבוגרים, הצטרפו לשיירות הצבא ונסעו עמהן. מי ברכבת, מי בסוס ועגלה ואפילו בהליכה ברגל.

רוב הנוסעים היו כאלה שחשו לא לגמרי "כשרים" פוליטית מבחינת המימשל הגרמני הנאצי; כאלה שעבדו במוסדות ממשלתיים רוסיים וכדומה. נסעו גם יהודים כאלה שסתם נבהלו ורעדו אפילו לשמע השם גרמני-נאצי. אבל החלק הגדול, אולי 90 אחוז מהאוכלוסייה היהודית, נותרו בעיר, מבלי לתאר לעצמם ומבלי להתכונן לאסון הגדול ולשואה הגדולה שציפו להם.

היו מקרים שבהם גברים שהיו מוכרחים לנסוע יכלו לקחת עמם את ילדיהם ונשותיהם, אך האחרונות (הנשים) לא רצו לנסוע בגלל המחשבה הטפשית שמוטב להן לשמור על הבית ועל מעט הרכוש שלהם, שהיה חבל להן להפקיר אותם. יהודים רבים, רבים מאוד, דווקא כן רצו לעזוב את העיר אבל כבר לא היה להם מקום בשום מקום (בשיירות הרוסיות הנסוגות).

לפני שהיה זמן להתבונן סביב היכן נמצאים בעולם ומה להתחיל לעשות, כבר היו כל הדרכים הרחק מחוץ לעיר תפוסות על ידי חיילים גרמניים וכנופיות אוקראיניות וכבר אי אפשר היה להימלט. הדבר קרה בגלל הבגידה והגייס החמישי (המרגלים) של אוקראינים רבים, שניהלו עבודה מחתרתית לטובת גרמניה ובכך סייעו להתקרבות המהירה של החזית לעיר.

בשבת, ה-28 ביוני 1941, כבשו נחילי הצבא הגרמני-נאצי את קובל.